

O NALAZIMA KAROLINSKIH MAČEVA
U JUGOSLAVIJI*

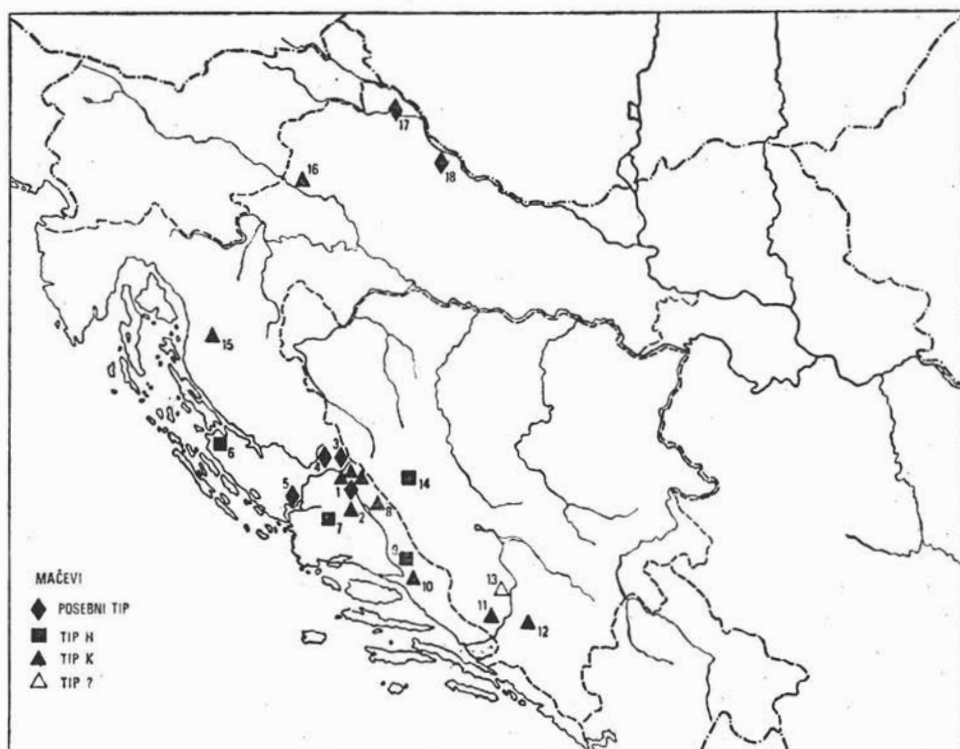
U ovoj raspravi namjeravamo predočiti mačeve karolinškog podrijetla s nalazišta na teritoriju Jugoslavije. Kako se iz daljnjeg konteksta može razabrati, odrediv je pretežan dio mačeva karolinškog tipološkog obilježja u zapadno-balkanskoj regiji ranofeudalne hrvatske kneževine i u njoj susjednim krajevima kontinentalne jugoistočne Evrope. Prvenstveno se radi o dalmatinskom zaleđu istočne obale Jadranskog mora, ali s užim matičnim područjem približno omeđenim rijekama Zrmanjom i Cetinom, isključivši jadranske obalne gradove u sklopu tadašnje bizantske arhontije odnosno bizantskog temata Dalmacije. U navedenom matičnom području počela se razvijati oko i nakon 800. godine — dakle u vrijeme sloma avarske vlasti u srednjem Podunavlju uzrokovanog ratovima Karla Velikog — slavenska ranofeudalna država Hrvatska, koja je povijesno nesumnjivo kao kneževina dokumentirana u 9. stoljeću.¹ Hrvati su, zbog karolinškog vrhovništva, od oko i poslije 800. godine postepeno primili kršćanstvo posredstvom franačkih misija iz sjeverne Italije (Furlanije),² pri čemu je kult u Akvileji omiljenih franačkih svetaca odigrao svoju ulogu.³ Arheološko-povijesnoumjetnički odraz ranofeudalne hrvatske države obilježen je tzv. dalmatinsko-hrvatskom kulturom⁴ ranog srednjeg vijeka, s njezinim obiljem spomenika, među kojima je niz nalaza, ponajviše iz 9. stoljeća, očigledno karolinškog značenja.⁵ U tom su smislu simptomatske, pored nekoliko dragocjenih ranokarolinških dijelom sakralnih izrađevina sitne umjetnosti,⁶ mnogobrojne ostruge i srazmjerno ograničeniji broj oružja karolinškog tipološkog obilježja. Upadljivo velik broj ostruga u grobovima domaćeg stanovništva dopušta zaključak o barem djelomičnom oponašanju karolinškog prototipa u lokalnim slavenskim radionicama dalmatinskih Hrvata; to posebice vrijedi za određenim načinom ukrašene i vrlo česte jednostavne željezne primjerke,⁷ međutim naša će rasprava mimogred obuhvatiti samo nekoliko nalaza doduše pretežno importiranih ostruga, ukoliko su one, naime, povezane sa značajnim grobnim cjelinama s oružjem. Opsežan fundus ostruga (ukupno oko 100 nalaza) trebalo bi zasebno obraditi. Od oružja navodimo — uz malobrojne duže skramasakse⁸ i desetak koplja s krilcima,⁹ što ih u našem razmatranju također pobliže ne analiziramo — naročito dvosječni dugi mač, nazvan spata. Našu pažnju namjeravamo usredotočiti na ovu potonju karolinšku kategoriju oružja.

* Zbog tehničkih razloga bilješke slijede nakon teksta (op. ur.).

Statistički podaci nalaza, što ih preuzimamo iz našeg pridodanog popisa nalaza mačeva, iskazuju, prema sadašnjem stanju istraživanja, ukupan broj od 21 dijelom oštećenih, ali postojećih mačeva karolinškog tipološkog obilježja. Iskonski je njihov broj bio svakako veći, što nam indicira nekoliko ostataka garnitura s remena za pričvršćivanje mačeva (bez sačuvanih spat), o kojima dalje ne raspravljamo.¹⁰ Osim toga isključujemo iz ove rasprave kasnije, tj. poslijekarolinško-otonske spate Petersenova tipa X, a njihov broj iznosi u Jugoslaviji samo 5 primjeraka.¹¹ U mlađe vrijeme, odnosno u podmaklom 10. i u 11. stoljeću, jedva da se još pojavljuju mačevi u grobovima dalmatinskih Hrvata, jamačno ne više karolinški *proprie dictu*.¹²

Karta rasprostiranja (tab. I) ukazuje na upadljivu gustoću nalazišta sa spatama u dalmatinskom zaleđu, dakle unutar i oko matičnog područja ranofeudalne hrvatske države, s pretežnom koncentracijom nalazišta u međuriječju gornjeg toka Zrmanje, Krke i Cetine. Takva se nalazišta mjestimice pojavljuju samo jednom u zaklonjenoj morskoj uvali (Nin), te prema sjeverozapadu u planinskoj (ličkoj) Hrvatskoj, kao i nešto istočnije uz donju Cetinu. Nalazišta oko rijeke Nerete odnose se na naseobinsko područje Hrvatima srodnih i susjednih slavenskih Neretljana, koji su naselili i velike otoke srednjodalmatinskog arhipelaga.¹³ Na arhipelagu i naročito u obalnim gradovima bizantske arhontije odnosno bizantskog temata Dalmacije (npr. Zadar, Trogir, Split i dr.) nisu nikada ustanovljeni odgovarajući nalazi takvog oružja, što je posve razumljivo s obzirom na povijesno provjerene uglavnom napete i dijelom neprijateljske odnose bizantskog Carstva s karolinškim u 9. stoljeću. Na preostalom području Jugoslavije nalazišta sa spatama karolinškog obilježja su rijetka, tj. gdje se na njih nailazi u jugozapadno-panonskim krajevima sadašnje sjeverozapadne Hrvatske, na Savi i na Dravi (tab. I), dok potpuno nedostaju u istočnom dijelu Jugoslavije, južno od Dunava, odnosno izvan sfere karolinških utjecaja.¹⁴

Spomenute mačeve karolinškog podrijetla, njih 21 na broju, valja, s vidnog kuta njihova stavljanja u zemlju, ocijeniti kao pretežno slabo i rijetko kad dobro promatrane grobne nalaze. Treba, doduše, naglasiti da ti nalazi spatama jamačno potječu iz često razorenih grobova ratnika, što ih se ponekad približilo kao takve, ali sada se to oružje, zbog nesačuvanih točnih popratnih podataka, može procijeniti jednim dijelom kao pojedinačne nalaze. U Jugoslaviji nema uglavnom zapažanja o pojavi mačeva karolinškog podrijetla u sklopu ostava i gotovo nikada nisu nađeni u rijekama,¹⁵ što je inače česta pojava u zapadnoj i u srednjoj Evropi (npr. u rijeci Loire, u Rajni, u Odri itd.). Iz dalmatinsko-hrvatskih groblja (svrstanih dijelom na redove) potječu mačevi s nalazišta Biskupija-Crkvina¹⁶ i Koljane-Crkvina,¹⁷ i to uz pripadajuću crkvu; samo jedan je mač iz bogatog groba plemića unutar novootkrivenog dijelom objavljenog opsežnog groblja, bez pokrajne crkve, ustanovljen na nalazištu Nin-Ždrijac.¹⁸ Mač s nalazišta Rudići¹⁹ nađen je pak u oštećenom malenom nekoć dalmatinsko-hrvatskom groblju. Nekoliko je mačeva bilo u manje ili više točno odredivim pojedinačnim grobovima, i to s dalmatinsko-hrvatskog nalazišta Žeževica Donja, s neretvanskog nalazišta Mostar-Vukodol, nadalje s panonskih nalazišta Podsused i Medvedička, za koja upućujemo na podatke navedene u popisu nalaza mačeva (br.: 10, 13, 16, 18). Preostali fundus spatama, bez donekle provjerenih popratnih podataka o okolnostima nalaza, valja, kako je već spomenuto, odrediti uglavnom kao pojedinačne nalaze, premda oni potječu po svoj prilici iz uništenih grobova. U našem daljnjem izlaganju ne smatramo potrebnim opisivati ni grobove, tj. sačuvane grobne cjeline, jer su ti opisi

Karta rasprostiranja ranokarolinških i karolinških mačeva u Jugoslaviji. (Brojevi na karti odnose se na brojeve u popisu mačeva.)

koliko toliko saopćeni u dosadašnjoj literaturi,²⁰ kao ni pojedinosti o već u literaturi opisanim a ovdje reproduciranim popratnim nalazima u odgovarajućim grobovima ratnika.²¹ Tipološke pojedinosti mačeva, uz popratne okolnosti i mjestimično neophodne komentare usredotočili smo uglavnom u odgovarajućim bilješkama, da ne preopteretimo mnoštvom podataka sam redoslijed u tekstu.

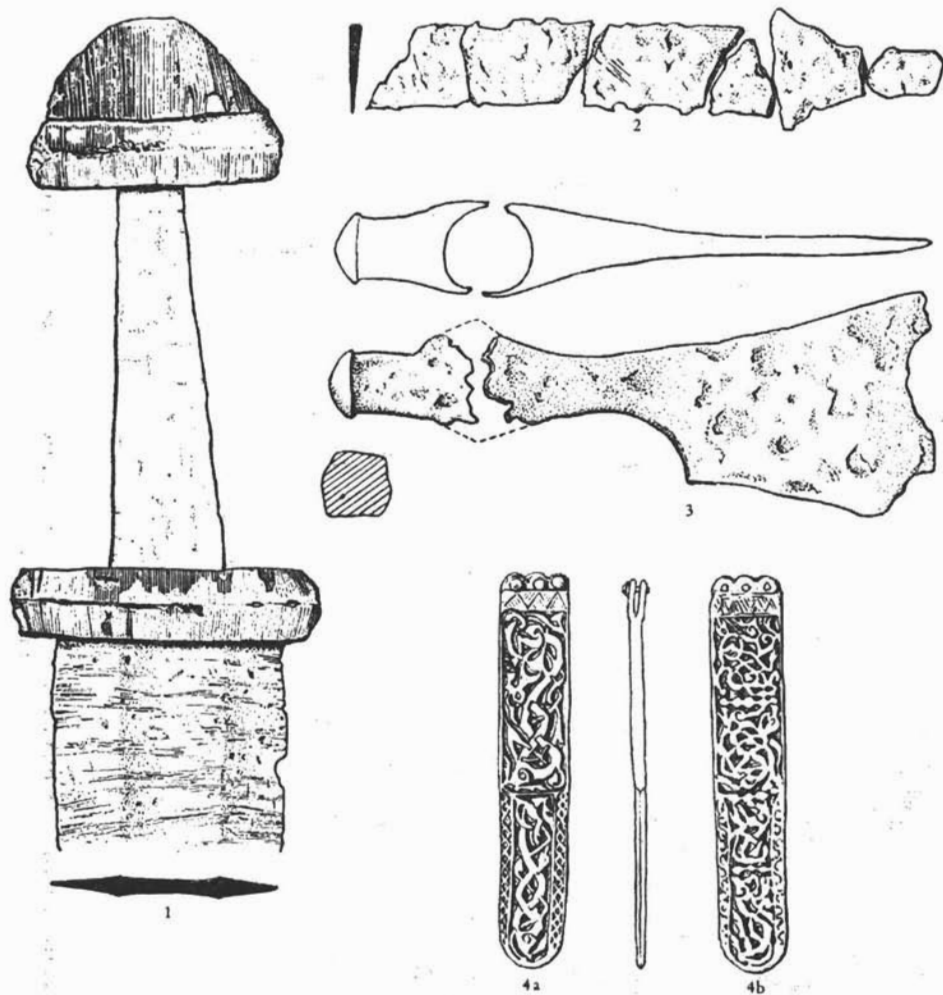
Arheološki fundus karolinškog podrijetla s jugoslavenskog teritorija, posebice iz Hrvatske, nastojali smo prvi put pregledno razmotriti u kongresnom predavanju u Warszawi (1965. godine).²² Nekoliko značajnih novih nalaza dali su nam povoda ponovnom raspravljanju o toj tematici, s obzirom na pojavljivanje do tada dobrim dijelom nepoznatih dragocjenih kovinskih izrađevina sitne umjetnosti, oružja i jahaćih rekvizita, i to izričito ranokarolinškog obilježja (1978. godine).²³ Polazeći od navedenih dostignuća, namjeravamo ovdje predočiti sve nama poznate mačeve karolinškog podrijetla iz Jugoslavije, kako je već uvodno rečeno, pridržavajući se tipološke nomenklature Jana Peterse-
na,²⁴ uobičajene u evropskoj znanosti. U Jugoslaviji je prema tome, po našem prosuđivanju, zastupan Petersenov posebni tip (jamačno posebni tip 1, ukoliko je to moguće odrediti),²⁵ zatim Petersenov tip H i pretežno Petersenov tip K. Fundus spatia interpretiramo dalje na sažet način, ravnaajući se prema netom spomenutom redoslijedu.

Stručnjacima je poznata činjenica da mačevi određivi kao tzv. posebni tipovi 1 i 2 češće nemaju jednoobrazno oblikovane jabučice na balčacima, sigurno su franačkog podrijetla, s kasnomerovinškim prethodnim oblicima, što je dotična literatura prilično jasno uočila.²⁶ Imamo li na umu dosadašnje stanje istraživanja,²⁷ suvišno je iznositi pojedina mišljenja, koja se međusobno bitno ne razilaze. Pri našem je raspravljanju prvenstveno važan posebni tip 1 — uključivši tzv. drugu skupinu Anerova pokušaja klasifikacije,²⁸ vremenski opredijeljenu oko 800. godine — a engleska i njemačka literatura jednostavno stavlja izradbu i upotrebu spatia posebnog tipa 1 samo u drugu polovicu 8. stoljeća i gdjekad još na početak 9. stoljeća.²⁹

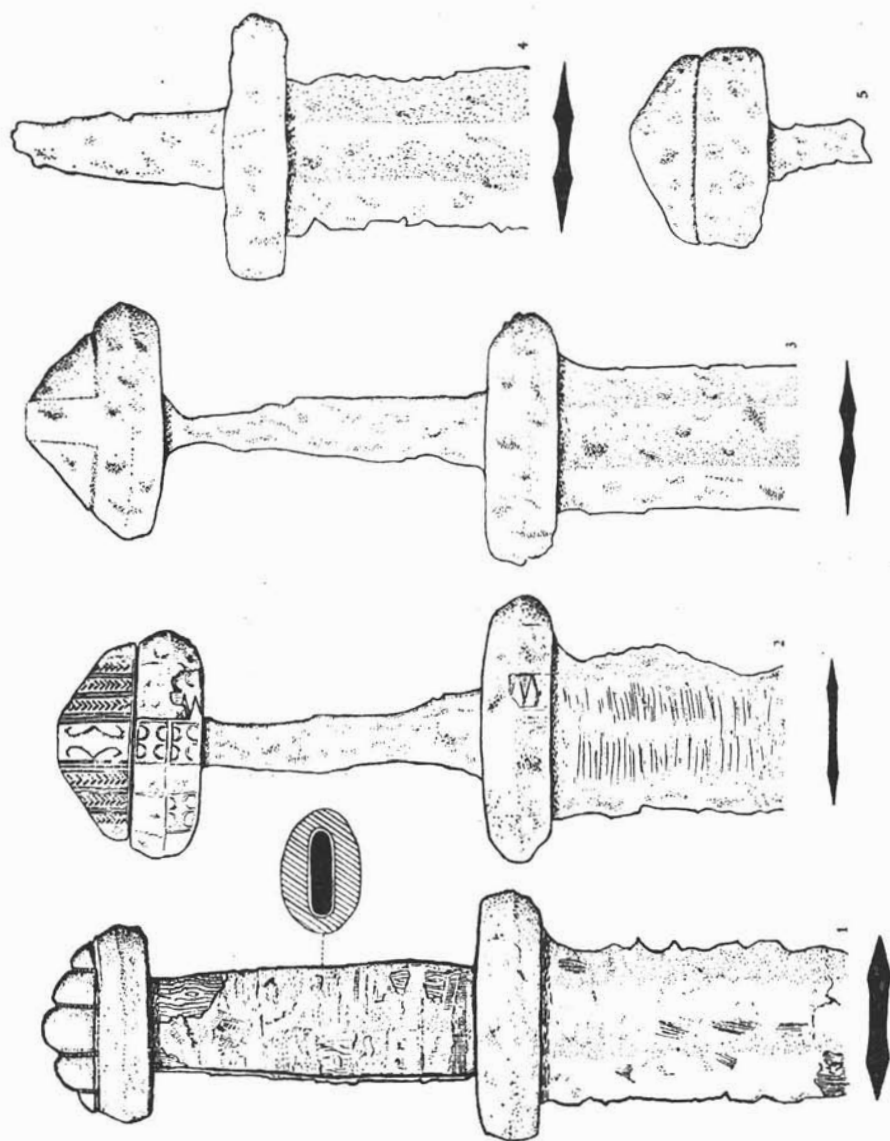
U Jugoslaviji valja u tom smislu navesti nekoliko primjeraka mačeva, u prvom redu donekle dobro ušćuvanu spatu (tab. II, 1) iz pojedinačnog groba s nalazišta Medvedička, nedaleko desne obale rijeke Drave u hrvatskoj Podravini; tu smo ranokarolinšku spatu, inače bez bliskih paralela u Jugoslaviji, već drugdje objavili uz zanimljive popratne grobne nalaze (ranokarolinški jezičac s remena za pričvršćivanje mača, bojnu sjekiru podunavsko-slavenskog značenja itd., vidi tab. II, 2—4), na što se ovdje bez ponavljanja pozivamo.³⁰ Na toj su spatu (posebni tip 1) kako jabučica tako i kratka nakrsnica tauširane gusto plošnim ukivanjem brončane žice s vidljivim tragovima pozlate, na bazi jabučice i pogotovo na nakrsnici razabire se obrubljen hrbat po sredini, sječivo je damascirano.³¹ O pripadnosti pojedinačnog groba u Medvedički bit će kasnije riječi.

Iz matičnog područja hrvatske kneževine raspoložemo s četiri očigledno ranokarolinška, više ili manje oštećena no tipološki srazmjerna pojedinačna nalaza, i to s nalazišta kako slijede: Biskupija-Crkvina (tab. III, 2),³² Vrpolje (tab. III, 3),³³ Plavno (tab. III, 5)³⁴ i Gračac (tab. III, 4).³⁵ Nepovoljno stanje ušćuvanosti ova četiri mača donekle omogućava uže određivu opredjeljivost, iako ih se, kako tvrdimo, ne može odvojiti od skupine posebnih tipova (n. 25).

Ponovno navodimo iz hrvatske (međimurske) Podravine s nalazišta Cirkovljan-Diven slučajno uz lijevu obalu rijeke Drave otkrivenu ranokarolinšku spatu (tab. III, 1), njezina se jabučica na gornjem dijelu, odnosno kruni, sa-

1—4 Medvedička, grob. — Mj. = 1:2

1 Cirkovljan-Diven. — 2 Biskupija-Crkvina. — 3 Vrpolje. — 4 Gračac. — 5 Plavno. —
Mj. = cca 1:2

stoji od pet dijelova, tj. reznjeva, i to od srednjeg povišenog većeg i obostrano od po dva snižena manja; reznjevi su odijeljeni rovašenom srebrnom žicom u žljebovima jabučice, nakrsnica je kratka, sječivo je damascirano; upadljiva je inače doista rijetko tako dobro ušćuvana drvena obloga kovinske osnove drška s ostacima tekstilne ovojne naslage.³⁶ Ta je spat tipološki osebujan nalaz, jer smatramo da predstavlja posebni tip 1 i ujedno prijelazan oblik k tipu K.³⁷ U Jugoslaviji inače postoji znatan broj mačeva tipa K, o kojima kasnije raspravljamo, no među njima zapravo nismo našli točniju srodnost k maču Cirkovljan-Diven, ali se gdjekad pojavljuju daleke usporedbe raštrkane po Evropi.³⁸ Najbliža mu je paralela značajna ranokarolinška spat (tab. XIV, 1) s nalazišta Dorf an der Enns u Donjoj Austriji (n. 38).

Uz dragocjen i tipološki karakterističan primjerak spate iz Medvedičke (tab. II, 1) saopćili smo nedavno izvjesne analogije.³⁹ Za ona četiri oštećena nalaza spata s navedenih dalmatinskih nalazišta moglo bi se, s obzirom na njihovo dijelom loše stanje ušćuvanosti, tražiti usporedbe samo za dva primjerka: za spat iz Biskupije-Crkvine (tab. III, 2) nismo našli izričitu analogiju, iako se ukrasne šare poput onih na njezinoj raskošnoj jabučici pokatkad pojavljuju na posebnim tipovima s nalazišta do Baltika (npr. Schleswig-Holstein) i u Nizozemskoj;⁴⁰ spat iz Vrpolja (tab. III, 3) mogla bi se donekle usporediti s jednim pojedinačnim nalazom iz Koruške,⁴¹ pa oba ova primjerka tumačimo kao prijelazne oblike među posebnim tipom 1 i tipom H, s time da je onaj iz Vrpolja, čini se po nakrsnici, neznatno stariji.

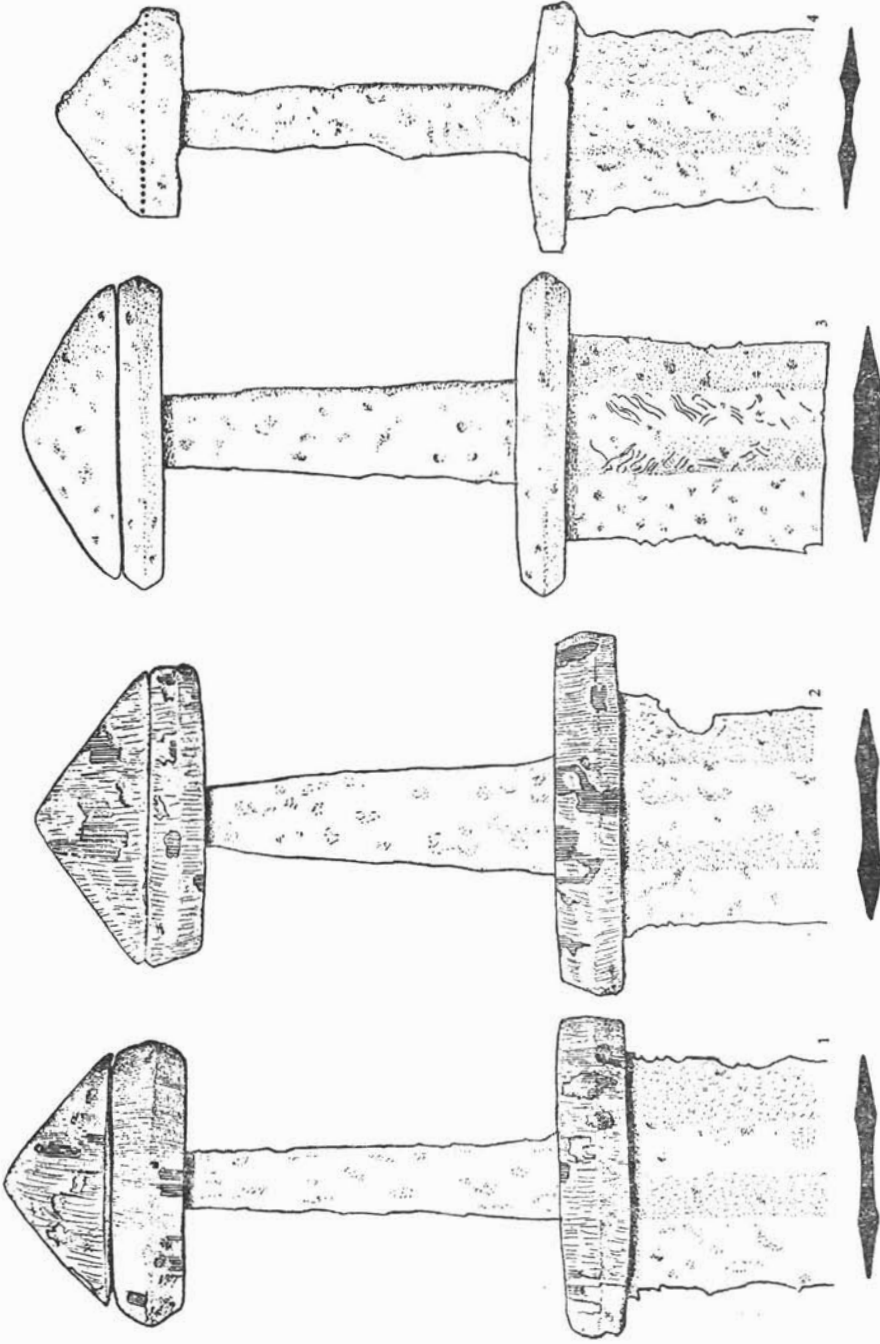
Do sada interpretirani mačevi iz Jugoslavije, njih 6 na broju (tab. I), izrađeni su — s obzirom na njihove balčake izričito arhajskog biljega imajući u vidu njihove kratke i masivne nakrsnice — tijekom druge polovice 8. stoljeća kao franački oružarski proizvodi ranokarolinškog vremena, po svoj prilici u Porajnju. Smatramo da su oba podravska nalaza spata (tab. II, 1, tab. III, 1) dospjeli u zemlju u vrijeme ratnih pohoda za Karla Velikog protiv Avara u Panoniji približno prije ili oko 800. godine, međutim sva četiri primjerka (tab. III, 2—5) s nalazišta u dalmatinskoj Hrvatskoj ipak nešto kasnije, tj. u prvoj polovici 9. stoljeća; jamačno su stigli onamo putem alpskih prijevoja iz sjeverne Italije, imajući na umu uvodno navedene povijesne mogućnosti. Mačevi posebnog tipa 1 i posebnog tipa 2 rasprostranjeni su inače, po dosadašnjem stanju istraživanja, većinom u sjevernoj i u srednjoj Evropi, s time da ih se ondje registriralo najjužnije na gornjem Dunavu.⁴² Šest mačeva s nalazišta u Jugoslaviji svjedoče o još znatnom južnijem pojavljivanju barem ranokarolinškog posebnog tipa 1, tj. uz srednji tok rijeke Drave i čak u zapadnobalkanskom dalmatinskom zaleđu.⁴³

Sada slijede mačevi skupine tipa H, obilježeni donekle trokutastom jabučicom sa zaobljenim rubom, gornji dio jabučice, odnosno kruna, je konusan u poprečnom presjeku, baza jabučice kao i nakrsnica su u uzdužnom presjeku slične obliku leće; česta je upotreba ukrasa tauširanja (npr. tab. XIV, 6—8, tab. XV, 1), iako nisu rijetki neukrašeni primjerci. Od vrlo opsežnog i dugotrajnog evropskog fundusa mačeva tipa H odvojio je Petersen stariju varijantu kasnog 8. i početnog 9. stoljeća, obilježenu obrubljenim hrptom obostrano na bazi jabučice kao i na nakrsnici⁴⁴ (npr. tab. XV, 1), dakle značajkom uočljivom već na tauširanim primjercima posebnog tipa 1 (npr. na spati iz Medvedičke, vidi tab. II, 1). Literatura se često bavila mačevima tipa H, također zbog njihove goleme raširenosti, naročito su mnogobrojni na evropskom sjeveru, a relativno nešto manje u zapadnoj, srednjoj i istočnoj Evropi, i to u vremenskom slijedu od kasnijeg 8. do u 11. stoljeće.⁴⁵ Sječiva tih mačeva su dvo-

sječna, a često i jednosječna, tako npr. mač (tab. XIV, 6) iz rijeke Odre u Szczecinu.⁴⁶ Sveobuhvatno-evropska karta rasprostiranja za mačeve tipa H ne postoji, koliko nam je poznato,⁴⁷ kontinentalnu se rasutost nalaza može slijediti prema zapadu (isključimo li Englesku i Irsku) do ušća rijeke Loire u Atlantik,⁴⁸ a prema istoku čak do gornjeg toka rijeke Volge.⁴⁹ Premda u Skandinaviji brojčano pretežu mačevi tipa H, jer su ih ondje proizvodili također Vikinzi doduše tek u kasnijem 9. i u 10. stoljeću,⁵⁰ treba samo podrijetlo tog tipa lokalizirati u Porajnje,⁵¹ s obzirom na dokazanu pojavu tipa H već u drugoj polovici 8. stoljeća u zapadnom dijelu srednje Evrope,⁵² i to uglavnom izvan dosega *nota bene* kasnijih vikinških putovanja brodovljem uz atlantske obale i onamošnje rijeke. U ostaloj srednjoj Evropi su mačevi tipa H ponegdje nađeni u rijekama i češće kao grobni nalazi u karolinški utjecanim ponajviše slavenskim grobljima 9. stoljeća, pretežno u Velikoj Moravskoj i manje u Gornjoj Austriji.⁵³ U 10. stoljeću se gdjekad mačevi tipa H pojavljuju u staromađarskim grobovima mjestimice u Mađarskoj,⁵⁴ te u 10—11. stoljeću u širem rasprostiranju u Sovjetskom Savezu, obilno u istočnoslavenskim kao i u tamošnjim vikinškim (varjaškim) kurganima.⁵⁵

Unutar Jugoslavije evidentirali smo ukupno 4 primjerka mačeva tipa H (tab. I). Tri mača potječu s nalazišta u matičnom području hrvatske kneževine i iskazuju više ili manje vidljive značajke prije spominjane starije varijante, po Petersenu.⁵⁶ Dva su nalaza, među njima, tauširanjem ukrašene ranokarolinške spate iz razorenih grobova s nalazišta Katuni (tab. IV, 1)⁵⁷ i Gradac (tab. IV, 2),⁵⁸ nadalje upozoravamo na tek objavljenu spatu iz obiteljskog groba ratnika-plemića u nedavno istraživanom opsežnom dalmatinsko-hrvatskom groblju Nin-Ždrijac (tab. IV, 3).⁵⁹ Na tom posljednjem primjerku jedva se naziru značajke starije varijante na bazi jabučice i na nakrsnici, pa možemo pretpostaviti da je taj mač (tab. IV, 3) zgotovljen poslije 800. godine, za razliku od ona dva prethodno navedena plošno tauširana primjerka (tab. IV, 1, tab. IV, 2), proizvedena vjerojatno već nešto prije 800. godine. Sva su tri nalaza dospjeli u zemlju tijekom prve polovice 9. stoljeća, prema prije navedenim povijesnim mogućnostima u dalmatinskoj Hrvatskoj. Četvrti priprosto rađeni mač, s navodno pripadajućim kopljem s krilcima (tab. IV, 4, tab. XIII, 4), potječe iz oštećenog malenog nekoć dalmatinsko-hrvatskog groblja s nalazišta Rudići;⁶⁰ ta spata, doduše bez vidnijih značajka starije varijante, samo je neznatno mlađa od ostalih, zbog njezine kratke (doduše neobično sužene) nakrsnice. Za sve četiri spate tipa H iz Jugoslavije valja pretpostaviti da su proizvodi iz oružarskih radionica u Porajnju i sva je prilika da su one franački import na dalmatinsko tlo, opet putem alpskih prijevoja i sjeverne Italije, poslije 800. godine, odnosno u prvoj polovici 9. stoljeća.

U daljnjem redoslijedu valja raspraviti skupinu mačeva tipa K. Njihova je glavna oznaka višedijelna kruna (gornji dio) jabučice (tab. XV, 2—8, tab. XVI, 1—3), koja je redovito petodijelna, iako ponekad nailazimo na sedmodijelnu i iznimno na šestodijelnu. Dijelovi, tj. reznjevi, su ili jednake širine ili je srednji režanj širi i nešto povišen; reznjevi su međusobno više ili manje odijeljeni žljebovima, većinom ispunjenim rovašenom ili usukanom kovinskom žicom (srebro, bronca, mjed). Nakrsnicama, s presjecima jednake širine, su uglovi zaobljeni, a ne zašiljeni kao pri mačevima Petersenova tipa 0, koji su nastali nadovezujući se na tip K.⁶¹ Skupina mačeva tipa K sadrži nerijetko također takve primjerke kojima je balčak dragocjeno izrađen prugasto tauširanim ulošcima (srebro, mjed), gdjekad su nakrsnice platirane (srebro, mjed) i mjestimice ukrašene ornamentom karolinške vitice (npr. tab. XV, 2—6). Ovdje ili

1 Katuni. — 2 Gradac. — 3 Nin-Ždrijac, grob 322. — 4 Rudići. — Mj. = cca 1:2

ondje pojavljuju se na nakrsnicama tri različita franačka imena vlasnika, pisana majuskulama,⁶² a sječiva su češće damascirana. Samo u četiri je slučaja ukupno u Evropi registrirana na čeličnim sječivima također majuskulama gdje- kad i upotrebom ligatura pisana franačka radionička signatura ULFBERHT,⁶³ na što se namjeravamo kasnije ponovno osvrnuti (n. 91, 92).

Skandinavski su arheolozi, napose Norvežanin Petersen⁶⁴ i Šveđanin Arman,⁶⁵ došli do spoznaje, imajući u vidu brojne mačeve tipa K u Norveškoj, da te spate predstavljaju zapravo kontinentalnu skupinu oružja sveukupnog 9. stoljeća, uvezenog iz karolinške države na Skandinavski poluotok. Tipu K vrlo blizak tip 0 (režnjevi na kruni jabučice su međusobno nešto odmaknuti, nakrsnica je šiljato-ovalna) je na evropskom sjeveru svakako mlađi i prelazi u 10. stoljeće.⁶⁶ Posljednju i inače nesumnjivo najbolju raspravu o spatama tipa K objavio je Müller-Wille, pa se češće pozivamo na dostignuća tog arheologa; osobito je koristan njegov opsežan popis nalaza, koji sadrži ukupno 55 evidentiranih mačeva s 44 nalazišta u Evropi, kao i dodanu kartu rasprostiranja.⁶⁷ Taj bi se popis moglo ponešto nadopuniti, jer piscu pojedini posve neobjavljeni nalazi iz Jugoslavije nisu bili poznati (vidi naš popis nalaza npr. br. 1d, 2, 12, 13), dok je većinu ostalih registrirao sumarno po dosadašnjoj literaturi. Iz pišćeve karte rasprostiranja očigledno proizlazi učestalost, tj. gustoća nalaza prvenstveno u Norveškoj, a također i u Jugoslaviji, te nešto manji broj u Irskoj, dok su nalazi u srednjoj i u zapadnoj Evropi relativno rjeđi i prilično rasuti⁶⁸ (istočna Evropa ne poznaje mačeve tipa K). Prividni bi izgled doduše zavarao kad bi se htjelo dokučiti središte proizvodnje spatata tipa K prema najgušćem pojavljivanju nalazišta na citiranoj karti rasprostiranja. Nalazi mačeva tipa K ipak potječu većinom iz grobova — kako u Norveškoj, tako u Jugoslaviji — a određivi su zapravo u onim krajevima u kojima se, usprkos početnom kršćanstvu, još sačuvao iskonski poganski obredni običaj stavljanja priloga u grobove, što se, uostalom, odnosi i na većinu drugih tipoloških skupina mačeva. Taj je obredni običaj, kako je poznato, bio već napušten tijekom ranijeg 8. stoljeća na franačkom, kršćanstvom prožetom području. Pozivajući se na stručnu tvrdnju Jankuhnovu,⁶⁹ smatramo da za prvobitno podrijetlo oblika spate tipa K dolazi u obzir zapadnofranački naseobinski areal, uključivši i Porajnje. Ovaj je tip nastao u tamošnjim oružarskim radionicama najvjerojatnije u drugoj polovici ili u kasnijem 8. stoljeću i moglo bi se pretpostaviti da se je razvio od kasnomerovinških mačeva sa zoomorfnim završecima na jabučicama;⁷⁰ nakon 800. godine rasprostirao se tip K širom Evrope, pa i na sjeveru, kao jedna od posljedica razvitka karolinške moći tijekom 9. stoljeća.

Relativno malobrojno arheološki provjerljivo nalaženje mačeva tipa K unutar karolinških državnih međa, u nedostatku grobova s priložima, zbog ondje razvijenog procesa kristijanizacije, može se donekle upotpuniti suvremenim ikonografskim izvorima, tj. karolinškim sitnoslikarstvom na minijaturama. U dotičnoj se literaturi prilično uspješno sprovelo traganje za oblicima karolinškog oružanja prema minijaturama,⁷¹ premda češće nisu precizno vidljive pojedinosti oblikovanja jabučica naslikanih spatata.⁷² Za prikazivanje spatata tipa K već je Petersen spominjao, doduše bez točnijeg navođenja,⁷³ čuvenu bibliju cara Karla Čelavog (823—877), iako to očito baš ne potvrđuje tamošnji sitnoslikarski prikaz jabučice (tab. XVI, 4).⁷⁴ Smatramo da su znatno jasnije prepoznatljivi sitnoslikarski prikazi jabučica tipa K na drugim karolinškim minijaturama, i to jedna (tab. XVI, 5) iz prve polovice⁷⁵ a druga (tab. XVI, 6) možda nešto kasnija, tj. navodno iz druge polovice⁷⁶ 9. stoljeća. Toliko bilježimo, u

smislu glose, uz karolinške likovne dokumente. U istom smislu navodimo još rijedak likovni spomenik karolinškog fresko-slikarstva 9. stoljeća — s mačem možda posebnog tipa 2 — sačuvan u crkvi Sv. Benedikta u alpskom gradiću Malles Venosta ili Mals (sl. a) u sjevernoj Italiji (pokrajina Alto Adige); prikazan je dostojanstvenik, tj. tamošnji zemaljski gospodar alpskog prijevoja, i to u franačkoj dvorskoj nošnji, koji u rukama drži zorno naslikanu dugu karolinšku spatu ovijenu remenjem.^{76a} Taj osobiti spomenik nismo htjeli mimoići.

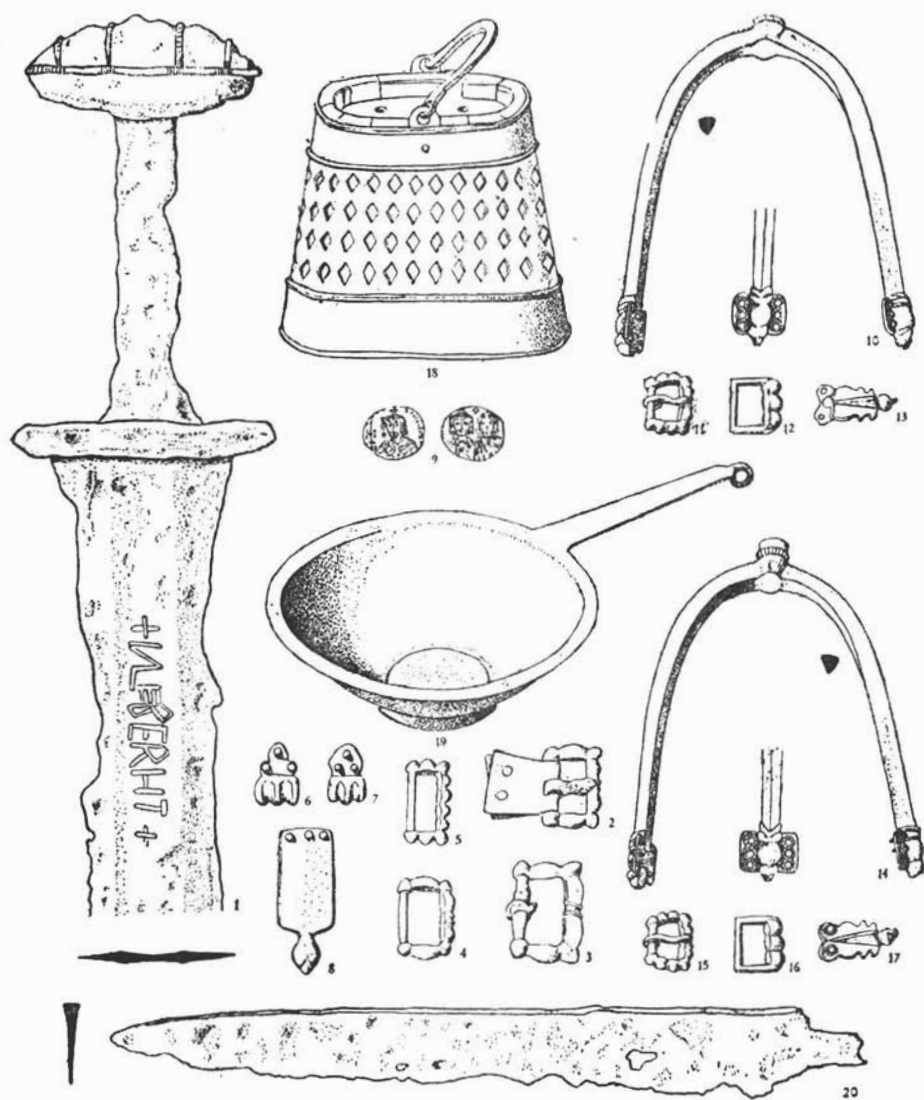
Sl. a Malles Venosta (Mals) freska franačkog dostojanstvenika s mačem. — Mj. = 1:12

Ni u jednom pojedinačnom području Evrope — izuzevši Norvešku s 23 primjerka⁷⁷ — nije broj sačuvanih mačeva tipa K, uz pojedine primjerke prijelaznog tipa K—O (O III), brojnije zastupan negoli u Jugoslaviji, pretežno u krajevima dalmatinskog zaleđa istočnojadranske obale⁷⁸ (tab. I). Većinom su i ti mačevi vjerojatno importirani na dalmatinsko tlo već spominjanim trgovačkim putom preko alpskih prijevoja i sjeverne Italije. Unutar Jugoslavije postoji dandanas, prema našoj evidenciji, ukupni broj od 10 primjeraka mačeva spomenutog tipološkog obilježja, od kojih se više njih uzimalo na različit način u obzir u dosadašnjoj literaturi,⁷⁹ ali nikada sve nalaze tipa K. Ovdje ih namjeravamo sažeto obraditi, a stavljamo im na čelo dva po našem mišljenju ranokarolinška mača, što potječu iz grobova na redove (južno od crkve Sv. Marije) u sklopu velike i dugotrajne nekropole na nalazištu Biskupija-Crkvinna.⁸⁰ Za njima slijede karolinške spate s ukupno 8 nalazišta, tj. uključivši ono netom navedeno:

- a) Biskupija-Crkvina, grob 1 (tab. V, 1—20);⁸¹
- b) Biskupija-Crkvina, grob 6 (tab. VI, 1—8);⁸²
- c) Biskupija-Crkvina, pretpostavljivo grob 8 (tab. VI, 9—14);⁸³
- d) Orlić (tab. VIII, 2);⁸⁴
- e) Koljane-Crkvina, grob (tab. VII, 1—12);⁸⁵
- f) Žeževica Donja (tab. VIII, 1, tab. XIII, 1);⁸⁶
- g) Mogorjelo (tab. VIII, 3, tab. XIII, 2);⁸⁷
- h) Stolac-Čairi (tab. IX, 1, tab. XIII, 3);⁸⁸
- i) Prozor-Gornja Luka (tab. IX, 2);⁸⁹
- j) Podsused (tab. IX, 3—9).⁹⁰

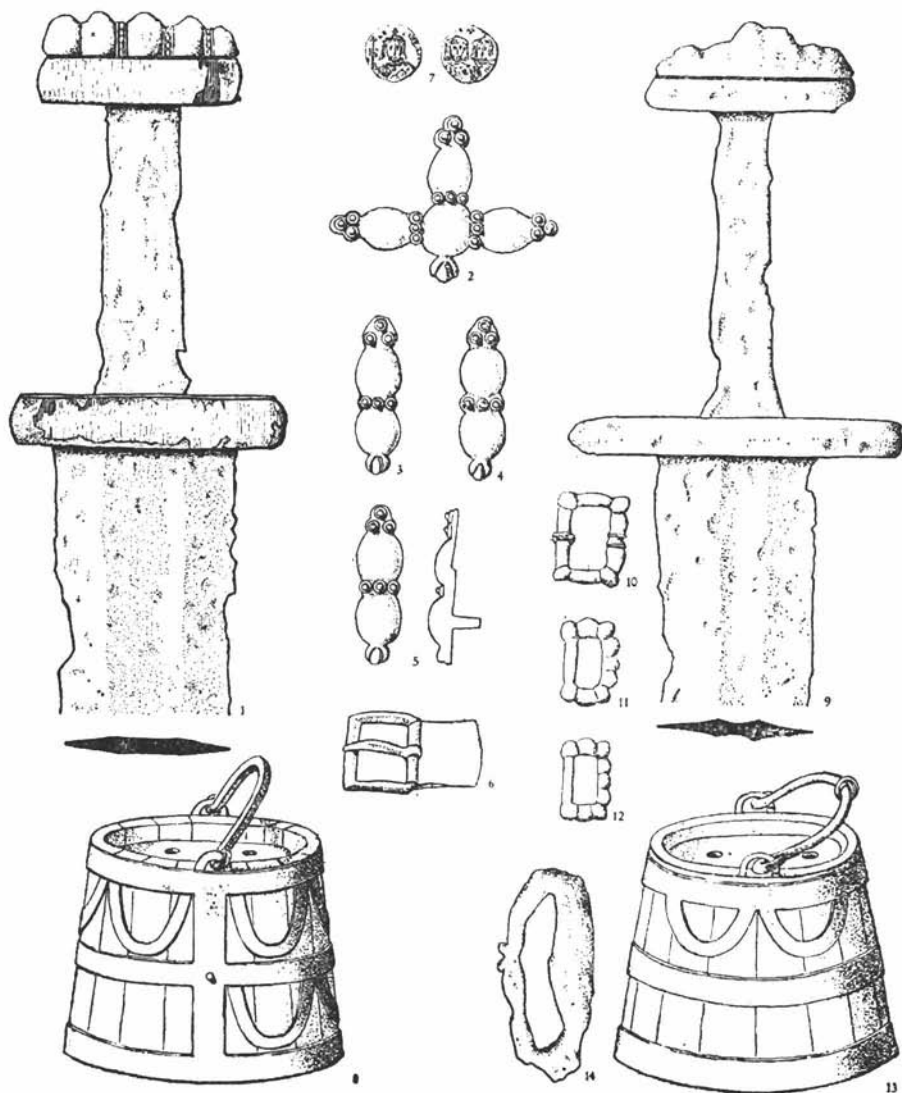
Desetak primjeraka, specificiranih po nalazištima, su spate tipa K (dva puta s nakrsnicama oblikovanim po tipu K—O = O III, n. 85, 90), obilježene mahom jabučicama s petodijelnim režnjevima, a dva puta sedmodijelnim režnjevima (n. 84, 87). Ne smatramo potrebnim sve te spate međusobno uspoređivati, jer time ne bismo postigli određeniju svrhu. Primjerci s raskošnim balčacima, poput pojedinih nađenih u Norveškoj, Irskoj i Francuskoj (ponekad s imenima vlasnika na nakrsnicama), nisu zastupani na jugoslavenskom teritoriju, iako nailazimo na vrlo kvalitetne izrađevine tog oružja, kao što su: Biskupija-Crkvina, grob 1 (n. 81) i grob 6 (n. 82), Žeževica Donja (n. 86) i Prozor-Gornja Luka (n. 89). Nekoliko primjeraka imaju sječiva od damasciranog čelika, koliko je to uočljivo prema njihovom stanju usčuvanosti (tip K: n. 81, 84, 86, 87, 89).^{90a} Na dva smo damascirana sječiva uspjeli odrediti franačku radioničku signaturu ULFBERHT, i to kako žigosanjem tehnikom ecanja, tj. izgrizanjem dušičnom kiselinom (Biskupija-Crkvina, grob 1, n. 81), tako i tehnikom ukivanja damasciranih žica (Prozor-Gornja Luka, n. 89);⁹¹ ova dva primjerka svjedoče o najjužnijem pojavljivanju takvih sječiva od plemenitog čelika s tom radioničkom signaturom u Evropi. O značenju iskonski porajnskih oružarskih radionica sječiva, obilježenih natpisnom signaturom ULFBERHT, te o njihovom dugotrajnom djelovanju i o prostrano rasutom rasprostriranju nalaza ovakvih sječiva, raspravljalo se više puta u literaturi, pa se ovdje na nju pozivamo.⁹²

Spata (tab. V, 1) groba 1 iz Biskupije-Crkvine (n. 81) je ranokarolinška, tj. zgotovljena je, po našem prosuđivanju, u kasnijem 8. stoljeću. Koliko možemo provjeriti, to je najstariji sačuvan i ujedno jasno datiran primjerak spate s ULFBERHT-sječivom u Evropi; ona pripada novcem popraćenom zatvorenoj grobnoj cjelini, koju valja datirati poslije 800. godine ili u rano 9. stoljeće. Nesumnjivo je mlađa, s obzirom na signifikantan tipološki kriterij dužine nakrsnice, karolinška spata (tab. IX, 2) s nalazišta Prozor-Gornja Luka (n. 89), tj. dospjela je u zemlju vjerojatno oko 850. godine ili eventualno u drugoj polovici 9. stoljeća, približno u isto vrijeme kada i zatvorena grobna cjelina s nalazišta Koljane-Crkvina (tab. VII, 1—12, n. 85), te karolinški mač sa srebrom tauširanim balčakom (tab. VIII, 1) iz nesačuvanog grobnog nalaza vjerojatno druge polovice 9. stoljeća u Žeževici Donjoj (n. 86). Grob s nalazišta Biskupija-Crkvina označen kao grob 8 (tab. VI, 9—14, n. 83), pa i oštećeni pojedinačni grob iz Podsuseda (tab. IX, 3—9, n. 90) mogli bi se vremenski odrediti također blizu sredine 9. stoljeća ili podmakloj prvoj polovici 9. stoljeća. Karolinški mačevi s nalazišta Stolac-Čairi (tab. IX, 1, n. 88), Mogorjelo (tab. VIII, 3, n. 87) i Orlić (tab. VIII, 2, n. 84), sva tri iz oštećenih, odnosno uništenih grobova, pripadaju 9. stoljeću, eventualno nakon 825. godine, no uže vremensko opredjeljivanje unutar 9. stoljeća, nije za njih moguće. Suprotno tome navodimo na kraju dobro datiranu, po našem prosuđivanju, ranokarolinšku spatu (tab.

VI, 1) u novcem popraćenju zatvorenoj grobnoj cjelini groba 6, ponovno s nalazišta Biskupija-Crkvina (n. 82), s balčakom tauširanim i platiranim s u vatri pozlaćenom mjedi; nakrsnica te spate arhaiskog obilježja bitno je kraća i nešto šira, te podsjeća na tradiciju ukrašenih mačeva posebnog tipa 1 druge polovice 8. stoljeća. Dvije važne spate iz i po evropskom mjerilu osobito značajnih, nesumnjivo istovremenih ratničkih grobova 1 i 6 u Biskupiji-Crkvini (n. 81, 82) proizvedene su već u kasnijem 8. stoljeću, dok su svi ostali primjerci spata tipa K i prijelaznog tipa K—O iz Jugoslavije proizvodi približno prve polovice 9. stoljeća, a one su tijekom tog stoljeća, i to prema povijesnim mogućnostima vjerojatno prije zadnje četvrtine 9. stoljeća, dospjele iz karolinške države u slavensku upotrebu. Većinom su pronađene na hrvatskom i gdjekad na susjednom neretljanskom naseobinskom području.

Glede značaja zatvorenih grobnih cjelina ograničavamo se na nekolicinu konstatacija, ne ulazeći u pojedinosti. Radi se o pokapanju mrtvaca bilo u jednostavnu zemljanu raku (Biskupija-Crkvina, grobovi 1 i 6, n. 81, 82), bilo da se zemljanu raku oblagalo rustikalno kamenjem (Biskupija-Crkvina, pretpostavljivo grob 8 i Koljane-Crkvina, grob, n. 83, 85), uglavnom navodno u drvenom lijesu,⁹³ s orijentacijom mrtvaca približno prema istoku. Postojanje više raznolikih grobnih priloga ukazuje na iskonski poganski pogrebni običaj, koji je potrajao za početnog vremena pokrštavanja nakon 800. godine u 9. stoljeću, napose u prvoj polovici tog stoljeća. To vrijedi prvenstveno za rano-feudalni vladajući sloj, tj. za grobove plemstva s priloženim oružjem, jahačim rekvizitima itd.⁹⁴ Slična je pojava uostalom uočljiva na panonskom tlu u slučaju prije navedenog pojedinačnog groba ratnika s oružjem iz Medvedičke u Podravini, datiranog prije ili oko 800. godine. Svi zatvoreni grobovi ratnika, tj. ušćuvane grobne cjeline sa spatama, u dalmatinskih Hrvata, o kojima sada raspravljamo, pripadaju *grosso modo* prvoj polovici 9. stoljeća, odnosno približno do poslije 850. godine. Grob 1 i grob 6 iz Biskupije-Crkvine (n. 81, 82) odredili smo kao najstarije grobne cjeline sa spatama u dalmatinskoj Hrvatskoj; za razliku od ostalih grobova sa spatama sadrže baš ta dva groba plemića pojedine odredive ranokarolinške proizvode, pa zato datiramo grobove 1 (tab. V, 1—20) i 6 (tab. VI, 1—8) nešto iza 800. godine ili u rano 9. stoljeće. Dva analogna bizantska solidusa kasnijeg 8. stoljeća (vrijeme kovanja 760—775, vidi n. 81),⁹⁵ svaki s funkcijom obolusa u grobovima 1 (n. 81) i 6 (n. 82), nemaju zapravo onu bezuvjetnu vrijednost datiranja koju im se do sada pripisivalo. Nova saznanja glede nekoliko u grobovima plemstva iz Biskupije-Crkvine — od kojih se trenutačno obaziremo samo na one s mačevima — ustanovljenih uniformnih bizantskih solidusa, jednakog načina kovanja iz kovnice Sirakuza na Siciliji, ukazuju na vrlo vjerojatno postojanje tamošnjeg obiteljskog blaga, iz kojeg se očigledno, počevši od oko 800. godine tijekom 9. stoljeća, uzimalo i prilagalo oboluse u pojedine grobove plemstva.⁹⁶ Toliko o zasebnom slučaju obih novcem popraćenih grobova plemića sa spatama (n. 81, 82), jer su u njima prilozi ranokarolinškog obilježja signifikantniji za datiranje od priloženih obolusa. U dalmatinskom su zaleđu ostali zatvoreni grobovi plemića s priloženim mačevima koliko toliko mlađi, oni sadrže naime, karolinške mačeve, tj. zgotovljene poslije 800. godine. Pretpostavljivi grob 8 iz Biskupije-Crkvine (n. 83) kao i tek objavljeni grob 322 groblja Nin-Ždrijac (n. 18, 59) — taj sadrži doduše spatu tipa H — datiramo približno nešto prije 850. godine, dok grob iz Koljana-Crkvine (n. 85) stavljamo, kako je već rečeno, u vrijeme oko li poslije 850. godine.⁹⁷

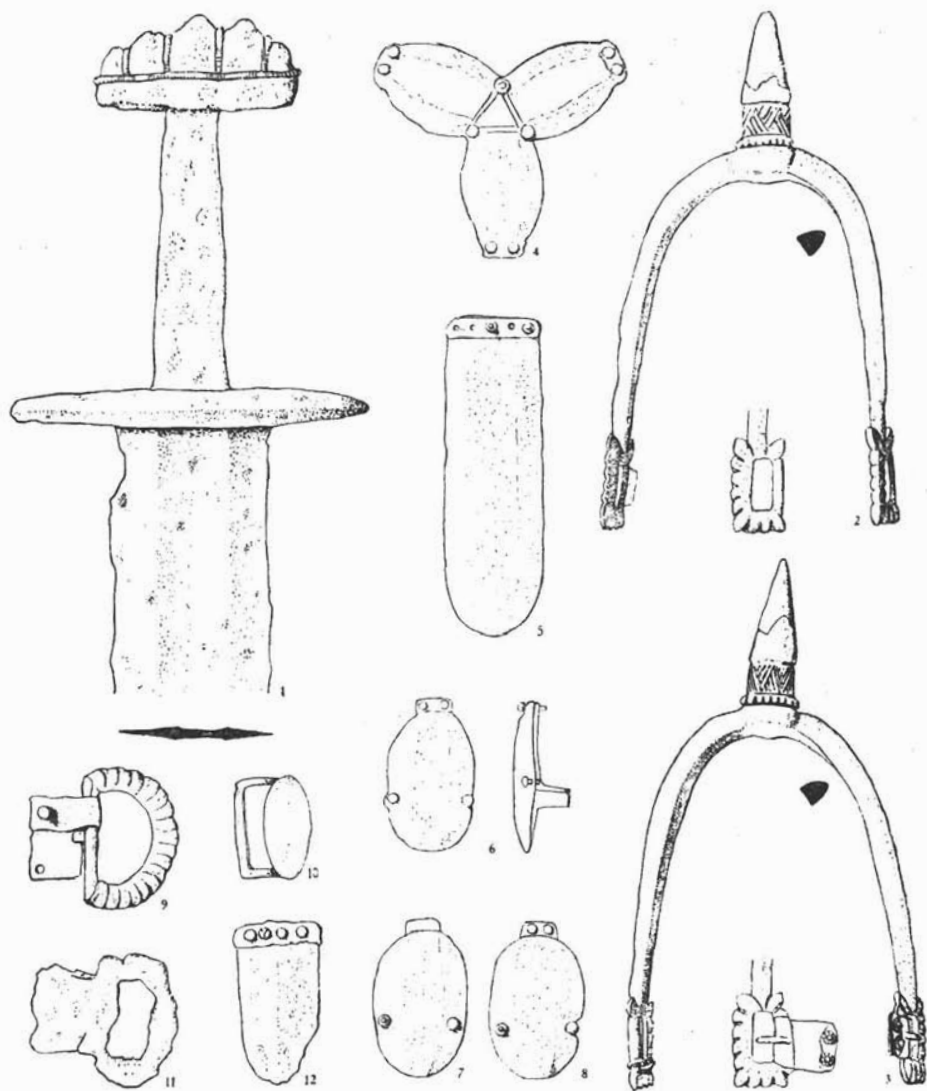
1—8 Biskupija-Crkvina, grob 6. — 9—14 Biskupija-Crkvina, grob 8. — Mj. = cca 1:2,5

Sada treba prikazati nedovoljno poznat grob s nalazišta Mostar-Vukodol, na desnoj obali Neretve, jer taj sadrži, uz druge priloge, karolinški mač (tab. X, 1—5),⁹⁸ oštećen već prije prilaganja mrtvacu u grob. Pri slavenskim je Neretljanima ustanovljena za sada jedino spata tipa K (popis nalazišta 11, 12). Taj je mač s nalazišta Mostar-Vukodol bio nekad vjerojatno često u upotrebi, pa je zato stavljen u grob oštećen, odnosno za nuždu popravljen i bez sačuvane jabučice (n. 98); primjerak ne isključuje mogućnost pripisivanja tipu K, ali se to ne bi smjelo zbog nesačuvane jabučice tvrditi sa sigurnošću. Po svom obličju je svakako karolinški, za razliku od ranokarolinškog obličja mača bez sačuvane jabučice (tab. III, 4) s dalmatinsko-hrvatskog nalazišta Gračac (n. 35). Pažnje vrijedan i rijedak nalaz je masivan okov čiji je trn bio iskonski usađen u završetak drvene motke (njemački Lanzenschuh), kao i pripadajući kolut (tab. X, 4, 5, n. 98), po svoj prilici su to kovinski preostaci amblema minulog u zemlji, zapravo stijegu sličnog vojničkog znaka, približno kao što je amblem, tj. stijeg sa zastavicom u vidu zmaja, sitnoslikarski prikazan na pojedinim karolinškim minijaturama 9. stoljeća.⁹⁹

Iako se nismo do sada bavili s ostrugama, mnogobrojnim u istočnojadranskom dalmatinskom zaleđu, ne smiju se mimoći oba primjerka (tab. X, 2, 3) iz groba u Mostar-Vukodolu (n. 98). To su dvije međusobno slične, skromno rađene, lagane brončane ostruge, s nejednako oblikovanim pločicama, nađene u grobu bez zakovica i bez popratnih garnitura; one nisu po svoj prilici proizvodi dalmatinsko-hrvatskih radionica, već su prije franački import ranokarolinškog podrijetla. Na tlu slavenskih Neretljana, tj. na periferiji karolinškog utjecaja, bili su ti ondje rijetki, rasporeni, nejednaki primjerci ostruga vjerojatno izuzetno dugo u upotrebi, dok su dospjeli u taj grob neretljanskog plemića na obali Neretve približno prije 850. godine. To vrijeme indicira, naime, aproksimativno karolinški mač (tab. X, 1) u tom grobu. Radi se, uostalom, o jedinog grobnoj cjelini u Jugoslaviji, koja sadrži začudo ranokarolinški oblikovane ostruge u grobnoj povezanosti s vidno mlađim, tj. karolinškim mačem. Takvoj izuzetnoj kombinaciji nalaza suprotstavljamo s jedne strane ranokarolinšku kombinaciju nalaza spate i para ostruga u grobu 1 iz Biskupije-Crkvine (n. 81), te s druge strane nesumnjivo nekoliko desetljeća kasniju karolinšku kombinaciju nalaza spate i para ostruga (potonje su lokalno radioničko oponašanje) u grobu iz Koljana-Crkvine (n. 85).

Kao paralelu ostrugama iz groba u Mostar-Vukodolu navodimo jednu do sada jedva zapaženu nešto stariju grobnu cjelinu opet iz Biskupije-Crkvine;¹⁰⁰ ta sadrži kao jedine priloge također skromno rađen brončani par ostruga sa zakovicama na pločicama i s garniturama (tab. X, 6—13), lakog je ranokarolinškog obličja i valja ga opredijeliti kao franački import neposredno nakon 800. godine. Topografski je taj grob u Biskupiji-Crkvini smješten na drugom položaju (u sjevernom smjeru) velikog groblja, dakle nije južno od crkve Sv. Marije (n. 16, 96, 106 s pripadnim tekstom), ali se vremenski približno podudara s tamošnjim najstarijim grobovima na redove, praćenim novcem, npr. poput groba 1 (n. 81), groba 6 (n. 82) i dr.

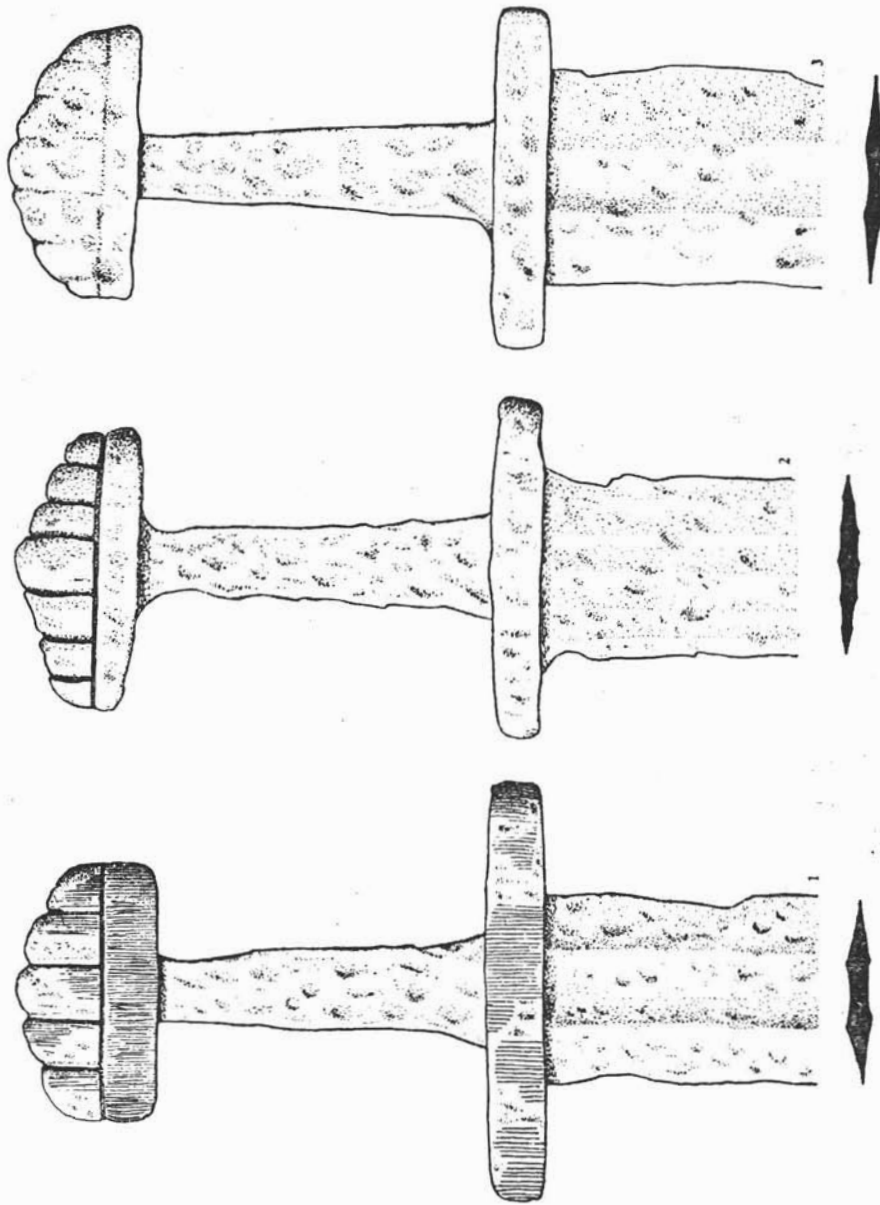
Kvalitetno kudikamo bolje od prethodno navedenih ranokarolinških primjerala izrađen je par ostruga sa zakovicama na pločicama i s garniturama u plemićkom grobu 1 iz Biskupije-Crkvine (tab. V, 10—14), a te ostruge determiniramo kao ranokarolinški proizvod (n. 81), isto tako i s njima tipološki podudaran, no brižnije ukrašen i dragocjen par ostruga sa zakovicama na pločicama i s garniturama, do sada navedenog groba 4 (mladić, plemić) iz Biskupije-Crkvine (tab. XI, 1—8);¹⁰¹ oba groba pripadaju nesumnjivo istom horizontu

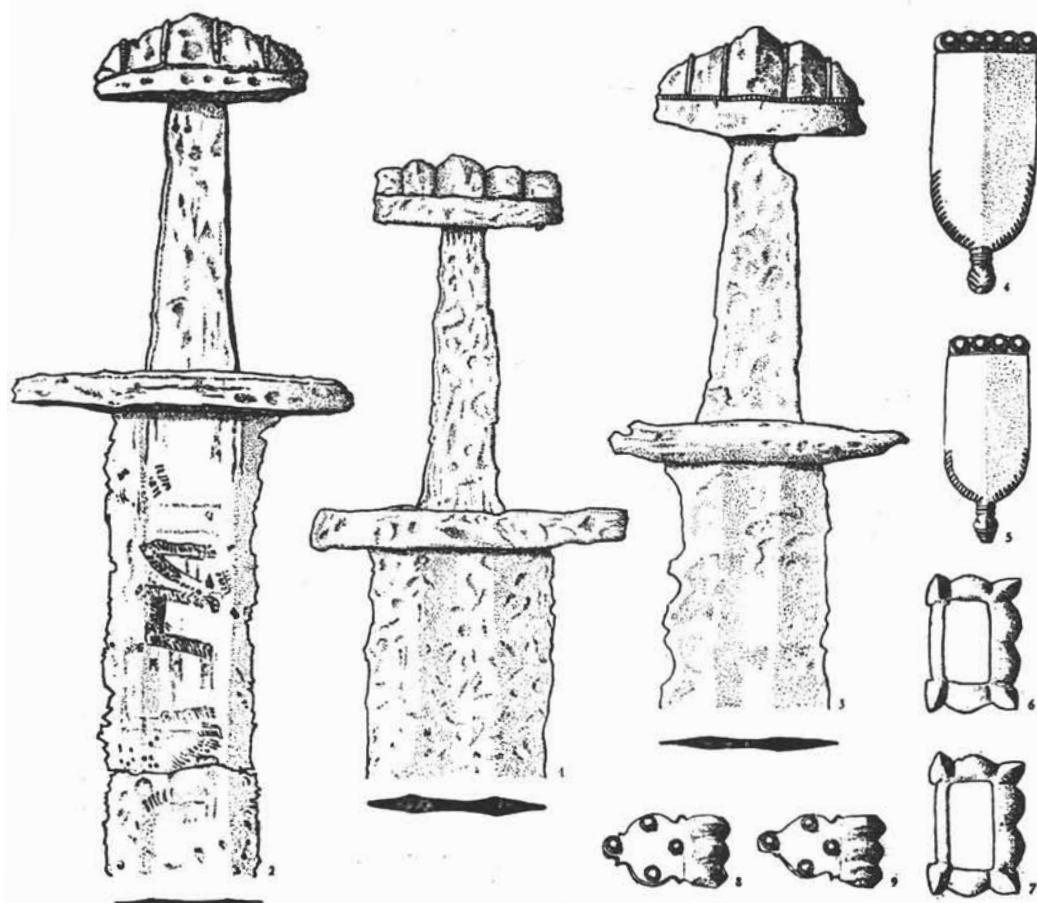
1—12 Koljane-Crkvina, grob. — Mj. = cca 1:2,5

južno od crkve Sv. Marije. Zapravo se načinom ukrašavanja na prema svom obličju ranokarolinškim, jamačno importiranim ostrugama s garniturama iz groba 4^{101a} utire put razvoja stila koji se izrazito rascvjetao tijekom 9. stoljeća u sklopu karolinške ornamentike. To doista zorno dokazuju, baš na nalazištu Biskupija-Crkvina, dva vrlo poznata kneževska groba zakopana unutar crkve Sv. Marije u podmaklom 9. stoljeću, svakako poslije 850. godine: dječak u zasvođenoj zidanoj grobnici¹⁰² i muškarac u kasnorimskom sarkofagu;¹⁰³ jedan i drugi kneževski grob sadrže nesumnjivo mlađe karolinške teške parove ostruga (s dužim šiljcima) sa zakovicama na pločicama uz pripadne garniture, sveukupno bogato ukrašene raskošnom ornamentikom na plemenitoj kovini, ali ih ovdje, u našem kontekstu, kratko spominjemo usput redosljedna radi. Osim toga je jedva poznato da je u crkvi Sv. Marije pokopan i kneževski mladić, u oštećenom kasnorimskom sarkofagu, također s bogato ukrašenim parom karolinških ostruga sa zakovicama na pločicama i pripadnim garniturama (tab. XII, 1—8);¹⁰⁴ te su ostruge nešto laganije od prethodno navedenih (n. 102, 103), pa bi one mogle biti, s tipološkog gledišta, neznatno starije od tih prethodno navedenih, a bile su nedovoljno prikazane,¹⁰⁵ pa ih zato reproduciramo, uz komentar, u cijelosti. Ovaj par dragocjenih karolinških ostruga (n. 104), proizvedenih, čini se, približno prije 850. godine, zauzima u smislu tipa i stila radioničko srodan međupoložaj i srazmjerno je mlađi od para ostruga u grobu 4 (n. 101), odnosno od horizonta grobova na redove ranog 9. stoljeća, južno od crkve Sv. Marije. Taj horizont sadrži, uz ostalo, lake ostruge ranokarolinškog obličja (grobovi 1 i 4),¹⁰⁶ zgotovljene u kasnijem 8. stoljeću, kao i s njima vremenski adekvatne ranokarolinške mačeve (grobovi 1 i 6). Bogatu ornamentiku na raskošnim karolinškim ostrugama 9. stoljeća, ustanovljenim u kneževskim grobovima unutar crkve Sv. Marije na nalazištu Biskupija-Crkvina, trebalo bi naročito analizirati i pokušati tragati za mogućim usporedivim povezanostima s ornamentikom ostalih karolinških umjetničkih spomenika u Evropi. Takav nipošto jednostavan poduhvat nije, po našem znanju, nikada izvršen. Za sada se ne može ništa pobliže iskazati o uže odredivom radioničkom središtu unutar karolinškog umjetničkog kruga, s obzirom na raskošno ukrašene ostruge priložene uz istaknute mrtvace, tj. predstavnike ranofeudalnog vladajućeg sloja, pokopane u biskupijskoj crkvi.

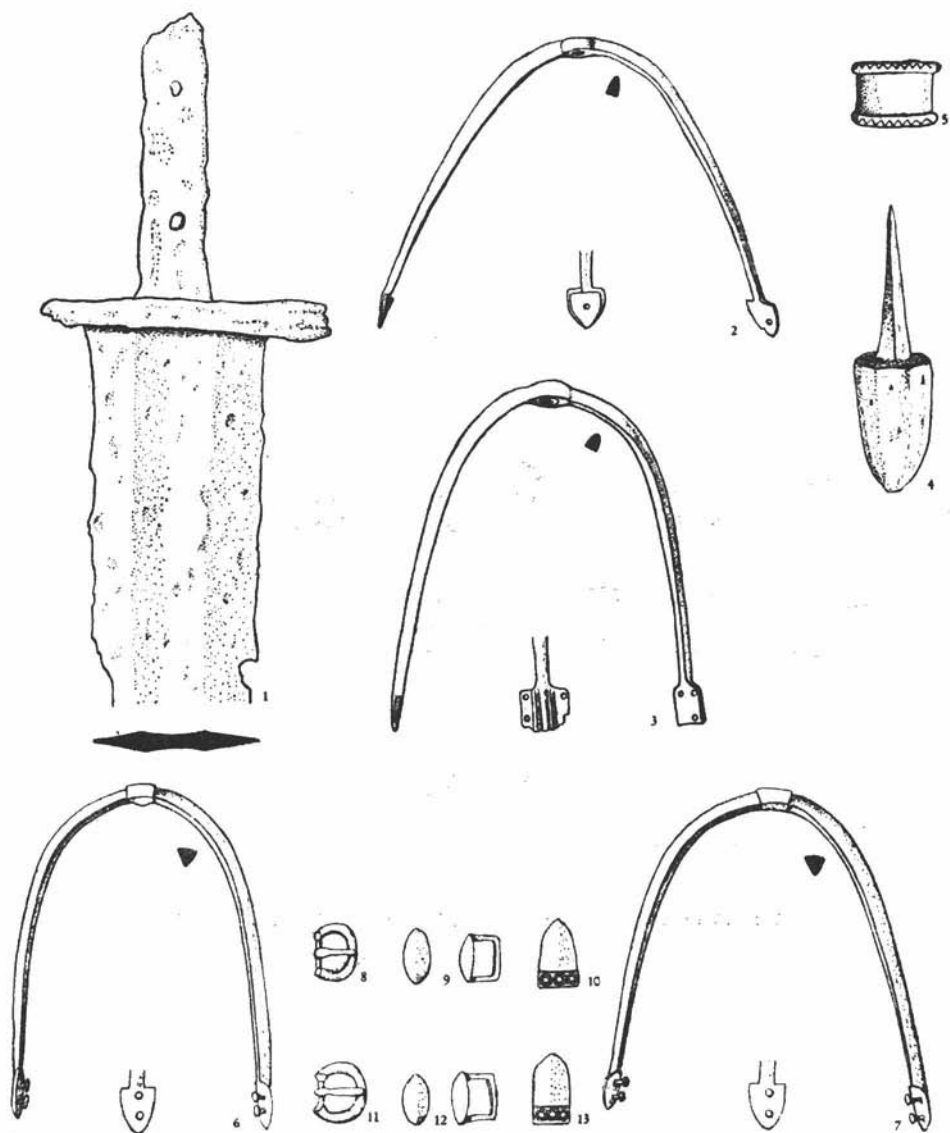
Vraćamo se ponovno našoj glavnoj temi, tj. mačevima karolinškog podrijetla iz Jugoslavije, što smo ih sve, koliko su nam poznati, registrirali. Imamo li na umu geografski smještaj nalazišta tog oružja (tab. I), valja reći da se uglavnom radi o najjužnijem pojavljivanju odgovarajućih spata širom Evrope. Rekapitulacija nam pruža — prema našem pridodanom popisu nalaza — statističke podatke kako slijede: od sveukupno predočenog 21 mača 6 su primjeraka označivi kao poseban tip 1 (u koliko su oni bliže određivi),¹⁰⁷ jednoznačno su zatim 4 primjerka tipa H¹⁰⁸ i 10 primjeraka tipa K (2 među njima su prijelaznog tipa K—O),¹⁰⁹ te još 1 tipološki ne posve točno odrediv primjerak.¹¹⁰ Damascirana sječiva razabiru se na barem 10 primjeraka (n. 90a), među njima 2 primjerka s radioničkom signaturom ULFBERHT (n. 81, 89). Od svih je mačeva zgotovljena gotovo polovica, tj. 10 primjeraka već u kasnijem 8. stoljeću ili nešto prije 800. godine,^{110a} preostalih 11 primjeraka pak poslije 800. godine ili tijekom prve polovice 9. stoljeća.^{110b} Polaganje u grobove uslijedilo je, iz razumljivih razloga, nešto kasnije kako se to moglo razabrati iz našeg dosadašnjeg izlaganja, i to kod dalmatinskih Hrvata i kod Neretljana približno od početka 9. stoljeća do u drugu polovicu 9. stoljeća;¹¹¹ starija su samo oba podravska nalaza s ranokarolinškim mačevima,¹¹² što ih datiramo prije ili oko 800. godine,

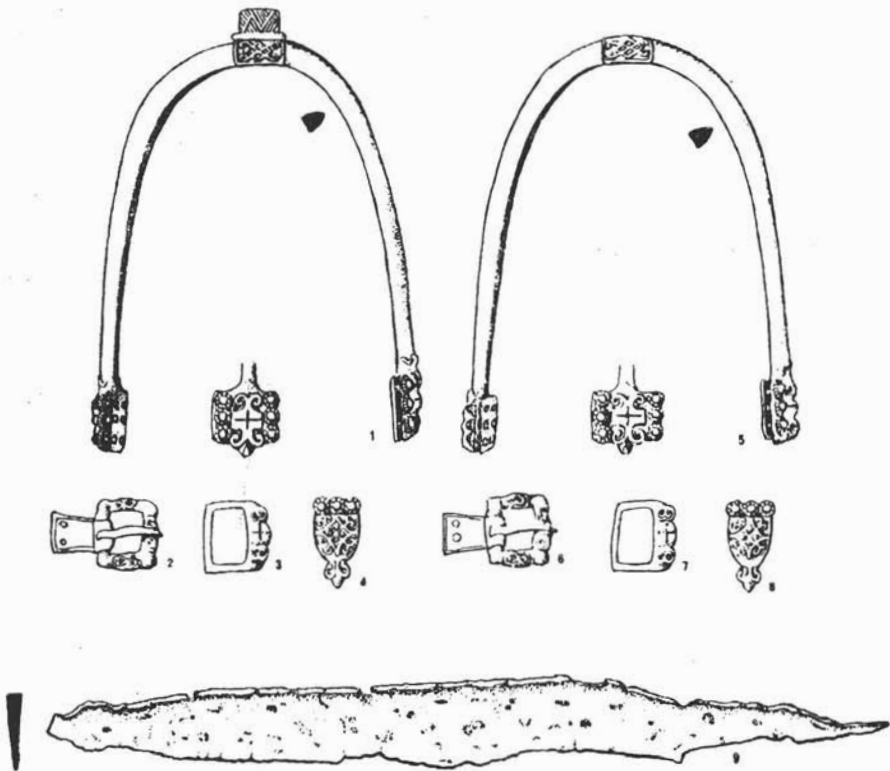
1 Žeževica Donja, grob. — 2 Orlic. — 3 Mogorjelo. — Mj. = cca 1:2

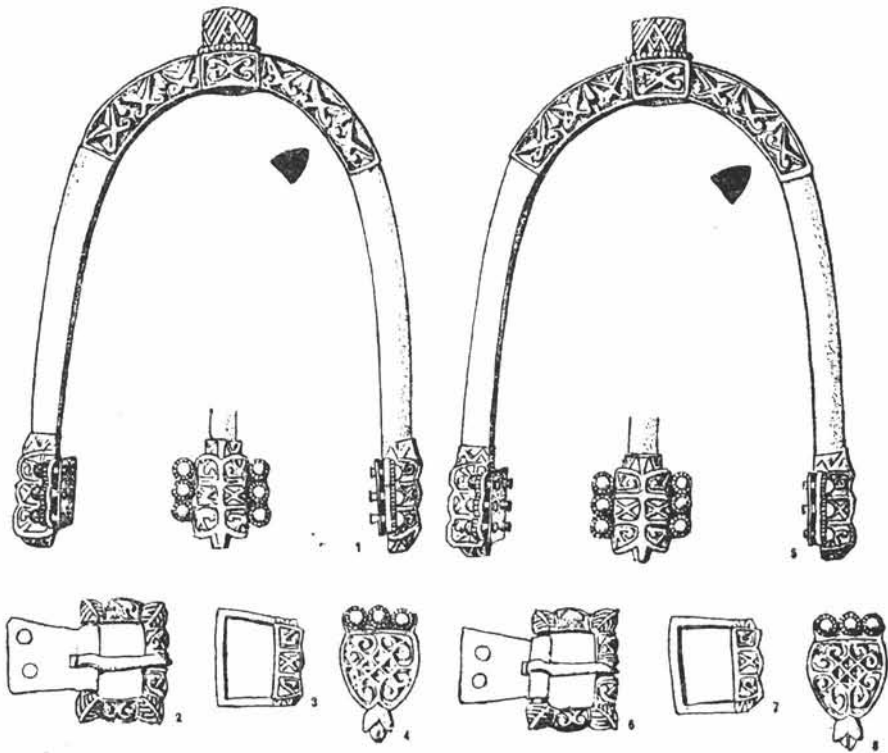
1 Stolac-Čairi. — 2 Prozor-Gornja Luka. — 3—9 Podsused, grob. — Mj. = cca 1:2,5

1—5 Mostar-Vukodol, grob. — 6—13 Biskupija-Crkvina, grob 88/1950. —
Mj. = cca 1:2,5

1—9 Biskupija-Crkvina, grob 4. — Mj. 1—8 = cca 1:2, 9 = cca 1:4,5

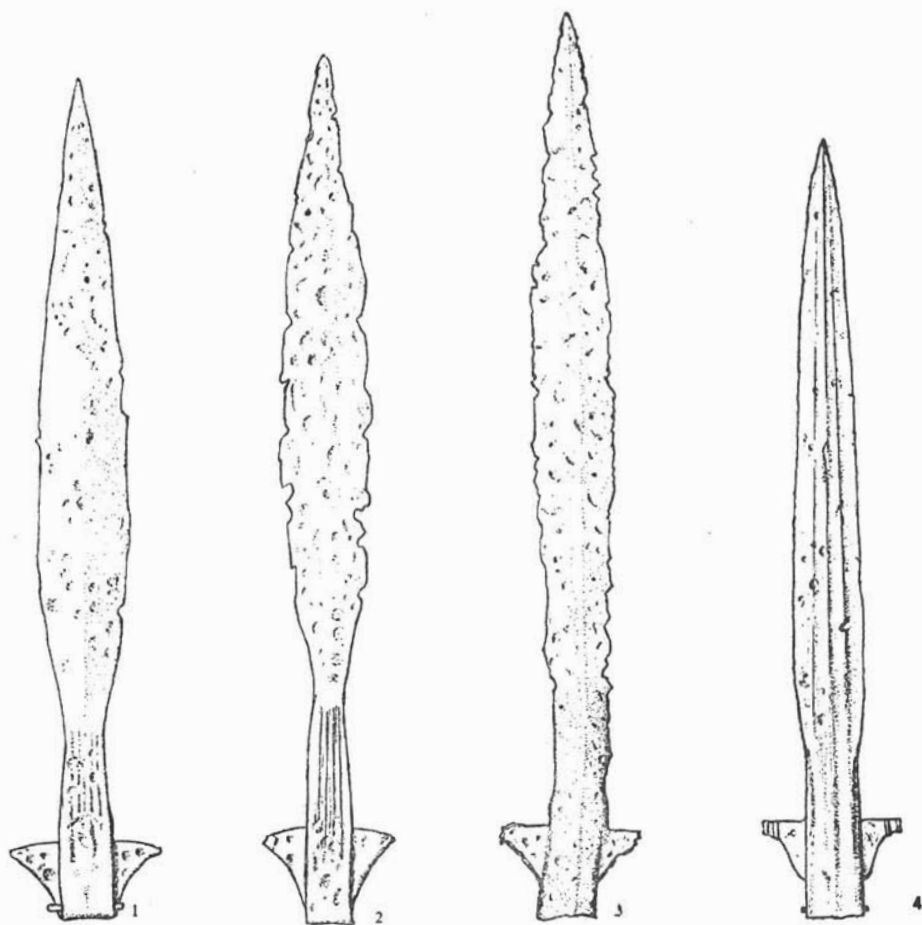
1—8 Biskupija-Crkvina, crkva Sv. Marije, grob. — Mj. = cca 1:2

smatrajući ih, kako je prije bilo rečeno, posljedicom ratnih pohoda Karla Velikog protiv Avara u Panoniji,¹¹³ dakle neovisno od hrvatske kneževine u dalmatinskom zaleđu u 9. stoljeću.

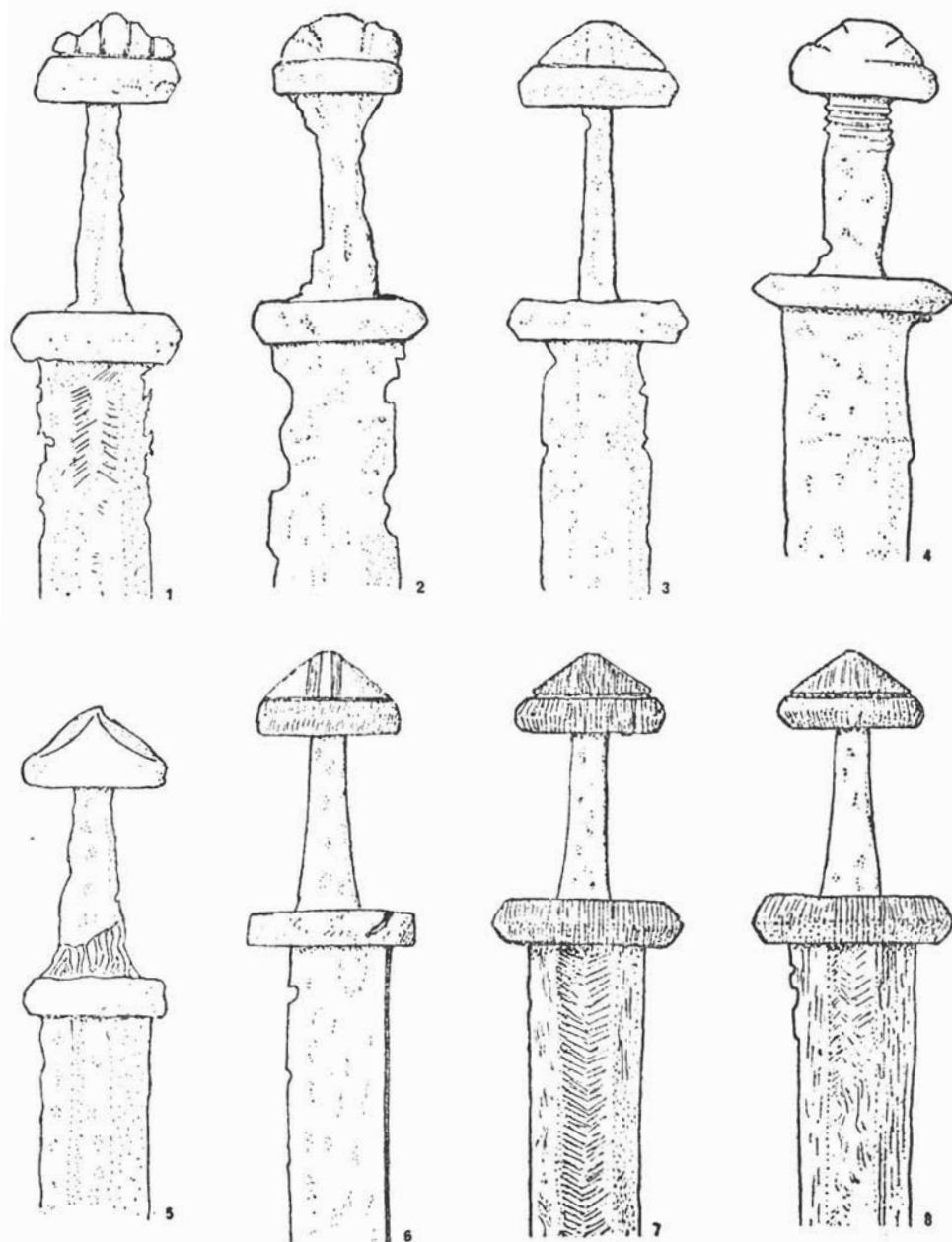
U Podravini nisu sigurne okolnosti nalaza, s obzirom na eventualno stavljanje u grob, pri jednom od tih mačeva (popis nalaza br. 17, n. 36), nađenom na šljunkovitom tlu možda kao naplavak rijeke Drave; naprotiv drugi mač (popis nalaza br. 18, n. 30, 31) potječe iz provjerenog pojedinačnog groba o kojemu smo iscrpno izvijestili već prije na drugom mjestu (n. 30). Taj grob sadrži dragocjene ranokarolinške izrađevine (tab. II, 1, 4) i on predstavlja, po našem mišljenju, najstariji slavenski ratnički grob sa spatom u Jugoslaviji. Grobni prilozi (tab. II, 1—4) nipošto ne ukazuju, naime, na eventualnu avarsku etničku pripadnost, dok franački pokop zato ne dolazi u obzir, jer su Franci tada, tj. oko 800. godine, već odavna napustili običaj stavljanja priloga u grobove. Za pojedinačni grob u podravskom selu Medvedička preostaje jedino slavensko etničko opredjeljivanje, što uostalom indicira i bojna sjekira (tab. II, 3) iz tog groba. Sva je prilika da je ondje pokopan ratnik, očito zaslužan pripadnik slavenskog plemstva, zapravo bio u vojnoj službi franačke markgrofovije u Furlaniji, s time da sudjeluje kao predvodilac slavenskih četa u karolinškim ratnim pohodima protiv avarskog kagana na panonskom tlu. Odgovarajućih nalaza u panonskih Slavena gotovo nema, približno istovremen je, doduše, nalaz spate tzv. tipa Immenstedt druge polovice 8. stoljeća iz vjerojatno slavenskog ratničkog groba s nalazišta Csánig u zapadnoj Mađarskoj, iako se tu spatu (tab. XIV, 5) u mađarskoj literaturi pogrešno atribuiralo, tobože kao staromađarski nalaz 10. stoljeća.¹¹⁴ U međuriječju Drave i Save ne postoje inače ranokarolinške spate, grobni nalaz iz Podsuseda (popis nalaza br. 16, n. 90) na Savi, kod Zagreba, sadrži mlađi, tj. karolinški mač (tab. IX, 3—9) prve polovice 9. stoljeća, ali se taj po svoj prilici treba dovesti u vezu s analognim brojnim primjercima u dalmatinskoj Hrvatskoj.¹¹⁵ Smještaj nalazišta Podsused ukazuje i na mogućnost da je nosilac tog mača pokopan u vrijeme nemirnog zbivanja možda već za vladanja panonsko-slavenskih knezova Ljudevita Posavskog i Ratimira¹¹⁶ ili neposredno poslije toga.

Pokuša li se usporediti karolinške kulturne utjecaje u Jugoslaviji, napose u zoni dalmatinskog zaleđa, s onima na području Velike Moravske — u potankostima još neizvršen i truda vrijedan poduhvat — došlo bi se do saznanja o naziranju niza različitosti uz pretežno opće podudarnosti.¹¹⁶ U našoj se raspravi ograničavamo samo na usporedbu mačeva karolinškog podrijetla. U Jugoslaviji smo ustanovili, čini se, veći broj ranokarolinških spata nego u području Velike Moravske.¹¹⁷ Dok u Jugoslaviji znamo za 4 nalaza mačeva tipa H (tab. I), u Čehoslovačkoj iznosi broj mačeva tipa H ukupno 14 primjeraka, odnosno više je nego trostruko veći.¹¹⁸ Nasuprot nalazima od ukupno 10 mačeva tipa K, što smo ih evidentirali u Jugoslaviji (tab. I), postoji u Čehoslovačkoj, s velikomoravskog nalazišta, samo 1 mač tipa K (tab. XVI, 3),¹¹⁹ a njegova se jabučica tipološki ne podudara potpuno s onima na primjercima s jugoslavenskih nalazišta. Navedeno je statističko spravnjivanje dovoljno za našu svrhu, pa se ne upuštamo u daljnje usporedbe.

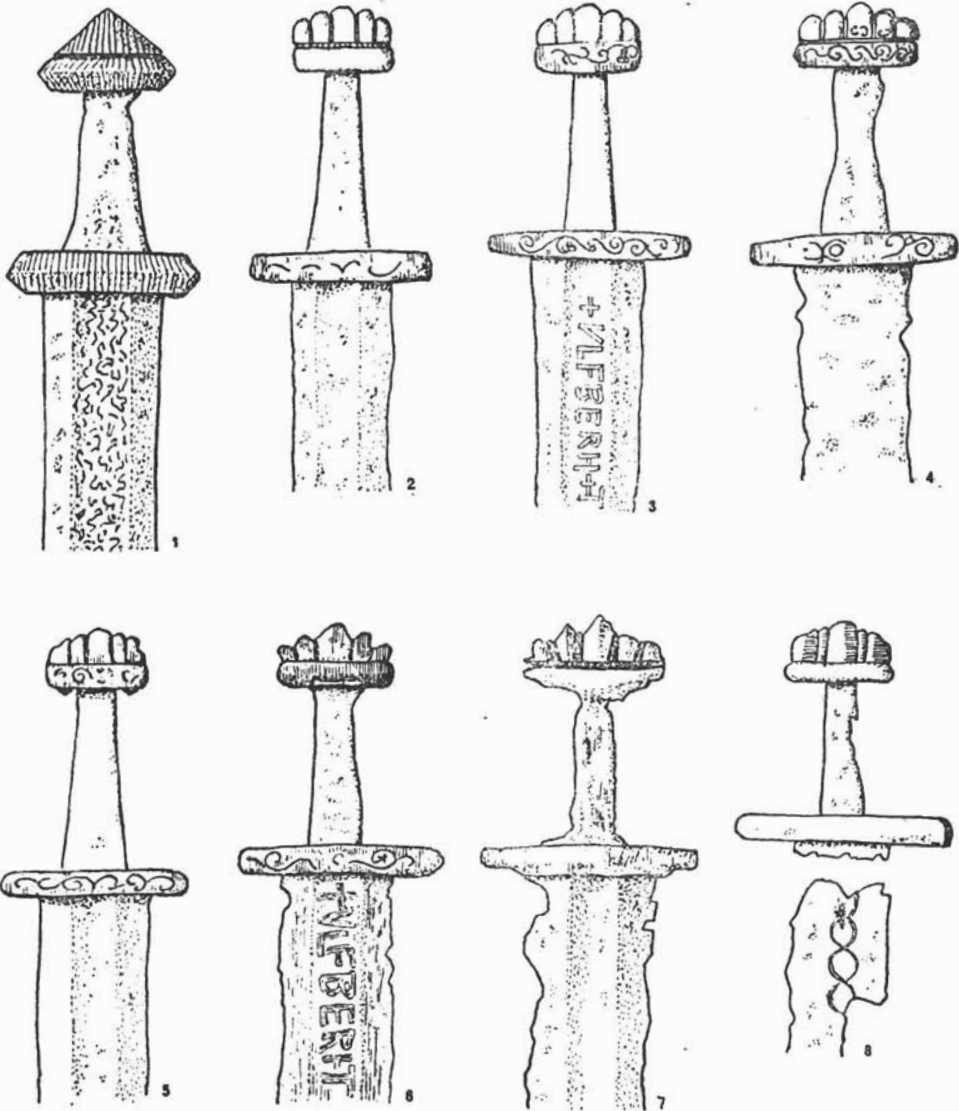
Mačevi karolinškog podrijetla uočljivi su relativno često tijekom 9. stoljeća u ratničkim grobovima ranofeudalnog slavenskog plemstva, kako u Velikoj Moravskoj, tako u zoni dalmatinskog zaleđa, a ta je pojava objašnjiva samo kao posljedica karolinškog kulturnog utjecaja; kod Hrvata je taj utjecaj u neposrednoj vezi s njihovim pokrštanjem, što su ga provodili franački misionari.¹²⁰ Smatramo da su mačevi iz Jugoslavije, koje smo predočili u našoj

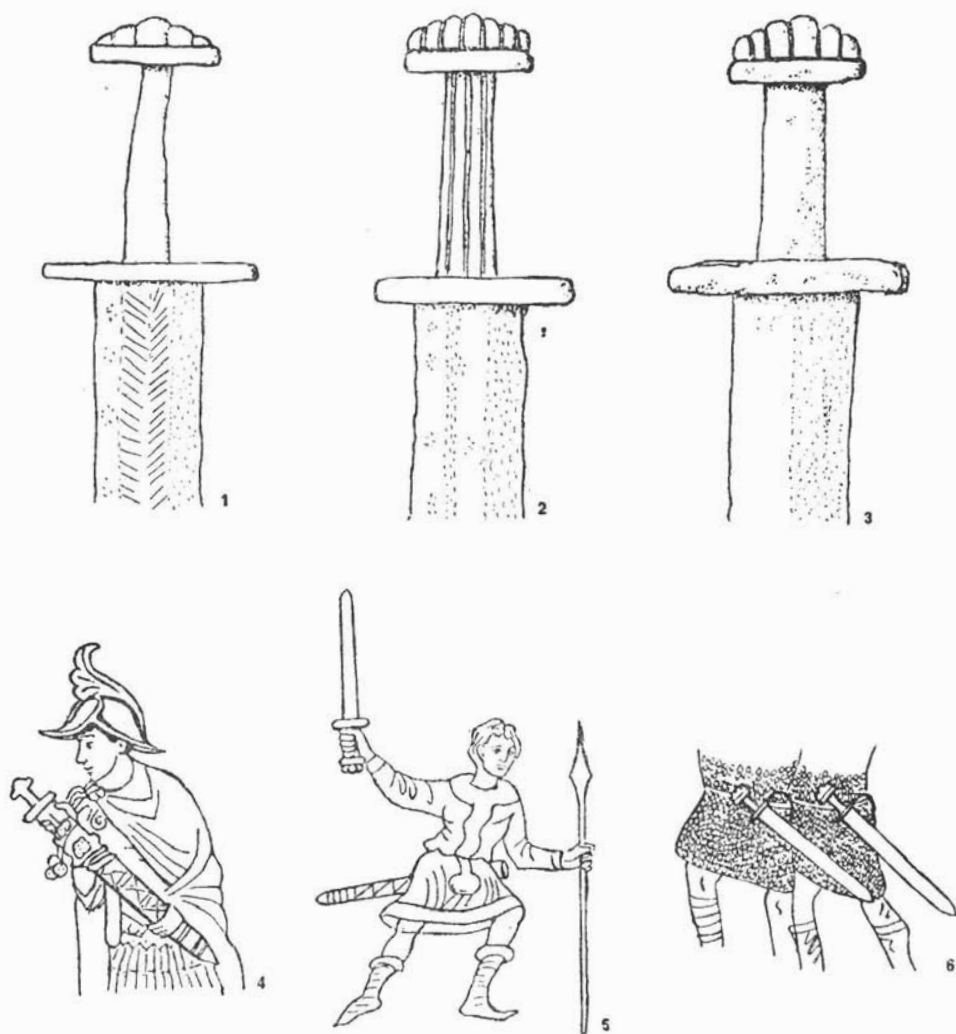
1 Žeževica Donja. — 2 Mogorjelo. — 3 Stolac-Cairi. — 4 Rudići. — Mj. = cca 1:4

1 Dorf a. d. Enns-Hainbuch. — 2 Hohenberg. — 3 Gramilach. — 4 Zďánice. — 5 Csánig. — 6 Szczecin. — 7 La Lance. — 8 Strasbourg. — Mj. = cca 1:4

1 Joshofen. — 2 Francuska, bez nalazišta. — 3 Ballinderry-Crannóg. — 4 Kiliman-
haim. — 5 Gravrak. — 6 Gjersvik. — 7 Kamfjord. — 8 Porajnje?, bez nalazišta. —
Mj. = cca 1:4

1 Iz Porajnja, bez nalazišta. — 2 Iz Rajne kod Mainza. — 3 Mikulčice-Valy, grob 90.
 — 4 minijatura, mačonoša. — 5 minijatura, mladi vitez. — 6 minijatura, dva ratnika,
 detalj. — Mj. 1—3 = cca 1:4, 4—6 bez mjerila

raspravi, ponajprije karolinški import oružja, kako je već rečeno, a dospješi su u slavensku upotrebu naročito kod Hrvata i mjestimice kod susjednih Neretljana¹²¹ ili kao darovi vladajućem sloju ili kao dragocjena trgovačka roba; malo je vjerojatno označiti ih također kao plijen. U hrvatsku se kneževinu, na što smo prije upozorili, importiralo karolinške mačeve nakon 800. godine ili od početka 9. stoljeća do u drugu polovicu 9. stoljeća, tj. prema povijesnim podacima najkasnije od vremena vladanja kneza Borne — izostavimo li njegovog spornog prethodnika kneza Višeslava — sve do vremena vladanja kneza Domagoja, odnosno karolinški je kulturni utjecaj svakako jenjao u kasnom 9. stoljeću, za vladavine knezova Zdeslava i Branimira, jer je tada prestalo karolinško vrhovništvo.^{121a}

Najzad valja podsjetiti još na slijedeći problem: imajući na umu prethodno iznijeta tumačenja o osobitostima, podrijetlu i evropskom rasprostriranju mačeva tipa K,¹²² potrebno je s obzirom na upadljivo brojčano prevladavanje spata tipa K u Jugoslaviji (tab. I), konačno postaviti pitanje, zašto su iznimno u Hrvatskoj, odnosno većinom u zoni dalmatinskog zaleđa, često zastupane baš spate tipa K, koje iskonski potječu sa zapadnofranačkog i porajnskog područja (n. 69), iako su one vrlo rijetke u podunavskoj srednjoj Evropi i uopće nedostaju u ostaloj jugoistočnoj Evropi? To sigurno nije slučajna pojava, ali za sada nije moguće formulirati zadovoljavajući ili čak definitivan odgovor. Donekle je opravdana naša spekulativna pretpostavka da je u dalmatinsku Hrvatsku, neposredno iza franačkih misija, stizalo odgovarajuće oružje — da to još jednom ponovimo — sa svrhom darivanja ili kao dragocjena trgovačka roba, odnosno misionare su slijedili trgovci oružjem ili možda trgujući franački oružari-kovači mačeva koji su, čini se, davali prednost spatama tipa K.¹²³ Nije, naime, realno pretpostaviti da je mlada hrvatska kneževina, ovisna o karolinškoj prevlasti, već u 9. stoljeću imala slavenske lokalne oružarne pod karolinškim utjecajem,¹²⁴ koje bi možda nastojale oponašati oblik balčaka tipa K — kako se to *mutatis mutandis* opravdano smije tvrditi glede vještine slavenskog lokalnog oponašanja mnogobrojnih postojećih željeznih ostruga karolinškog obličja na dalmatinskom tlu.¹²⁵ U kasnije vrijeme, doduše, kada je ranofeudalna hrvatska država, postavši kraljevinom, u 10. i 11. stoljeću bila neovisna i teritorijalno znatno veća, postojala je po svoj prilici i domaća radionička proizvodnja oružja prema poslijekarolinško-otonskim uzorima, a ta je vjerojatno izrađivala mačeve po tadašnjoj u Evropi uvriježenoj tipologiji oružja.¹²⁶

POPIS KAROLINŠKIH MAČEVA U JUGOSLAVIJI

(mačevi tipa X nisu uneseni)

1. B i s k u p i j a, položaj Crkvina, kod Knina, Hrvatska:
 - a) mač, posebni tip 1, ranokarolinški, razoren grob, n. 32, tab. III, 2;
 - b) mač, tip K (ULFBERHT-sječivo), ranokarolinški, grob 1, n. 81, 97, tab. V, 1—20;
 - c) mač, tip K, ranokarolinški, grob 6, n. 82, tab. VI, 1—8;
 - d) mač, tip K, karolinški, pretpostavljivo grob 8, neobjavljen, n. 83, tab. VI, 9—14;
 čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
2. O r l i ć, kod Knina, Hrvatska: mač, tip K, karolinški, razoren grob, neobjavljen, n. 84, tab. VIII, 2; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

3. V r p o l j e, kod Knina, Hrvatska: mač, posebni tip (1?), ranokarolinški, grob ?, n. 33, tab. III, 3; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
4. P l a v n o, kod Knina, Hrvatska: mač, ulomak, vjerojatno posebni tip, ranokarolinški, grob ?, n. 34, tab. III, 5; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
5. G r a č a c, kod Skradina, Hrvatska: mač, vjerojatno posebni tip (jabučica nije sačuvana), ranokarolinški, grob ?, n. 35, tab. III, 4; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
6. N i n, položaj Ždrijac, kod Zadra, Hrvatska: mač, tip H, karolinški, grob 322, n. 18, 59, 97, tab. IV, 3; čuva Arh. muzej, Zadar.
7. G r a d a c, kod Drniša, Hrvatska: mač, tip H, vjerojatno ranokarolinški, grob ?, n. 58, tab. IV, 2; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
8. K o l j a n e, položaj Crkvina, kod Vrlike, Hrvatska: mač, tip K—O, karolinški, grob, n. 85, tab. VII, 1—12; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
9. K a t u n i, kod Omiša, Hrvatska: mač, tip H, ranokarolinški, grob ?, n. 57, tab. IV, 1; čuva Arh. muzej, Split.
10. Ž e ž e v i c a D o n j a, kod Omiša, Hrvatska: mač, tip K, karolinški, oštećen grob, n. 86, tab. VIII, 1, tab. XIII, 1; čuva Arh. muzej, Split.
11. M o g o r j e l o, kod Čapljine, Hercegovina: mač, tip K, karolinški, razoren grob, n. 87, tab. VIII, 3, tab. XIII, 2; čuva Zem. muzej, Sarajevo.
12. S t o l a c, položaj Čairi, Hercegovina: mač, tip K, karolinški, grob ?, neobjavljen, n. 88, tab. IX, 1, tab. XIII, 3; čuva Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Mostar.
13. M o s t a r, položaj Vukodol, Hercegovina: mač, tip ? (jabučica nije sačuvana), karolinški, grob, neobjavljen, n. 98 i pripadni tekst, tab. X, 1—5; čuva Muzej Hercegovine, Mostar.
14. R u d i ć i, kod Glamoča, Bosna: mač, tip H, karolinški, oštećen grob, n. 60, tab. IV, 4, tab. XIII, 4; čuva Zem. muzej, Sarajevo.
15. P r o z o r, položaj Gornja Luka, kod Otočca, Hrvatska: mač, tip K (ULF-BERHT-sječivo), karolinški, grob ?, n. 89, tab. IX, 2; čuva Arh. muzej, Zagreb.
16. P o d s u s e d, kod Zagreba, Hrvatska: mač, tip K—O, karolinški, oštećen grob, n. 90, tab. IX, 3—9; čuva Arh. muzej, Zagreb.
17. C i r k o v l j a n, položaj Diven, kod Preloga, Hrvatska: mač, posebni tip 1, prijelazni oblik k tipu K, ranokarolinški, neizvjesno je li naplavljen rijekom ili je grob ?, n. 36 i pripadni tekst, tab. III, 1; čuva Muzej Međimurja, Čakovec.
18. M e d v e d i č k a, kod Đurđevca, Hrvatska: mač, posebni tip 1, ranokarolinški, grob, n. 30, 31 i pripadni tekst, tab. II, 1—4; čuva Arh. muzej, Zagreb.

Post scriptum

Ovoj raspravi nije pridodan inače uobičajeni sažetak na jednom od svjetskih jezika, jer smatramo umjesnim predočiti nju inozemnoj javnosti u integralnom opsegu s cjelokupnom crtanom građom grobnih cjelina i pojedinačnih nalaza mačeva. Valja istaknuti, istini za volju, da smo tu raspravu isprva pisali 1979. godine izravno na njemačkom jeziku, i to pod naslovom: Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien; nju će uskoro objaviti arheološki časopis

Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, u svojem svesku 26. Naknadno smo, uz sitne dopune (izostavljajući jedan novi nalaz spate iz Austrije), istu raspravu preveli s njemačkog na hrvatski jezik, za arheološke potrebe u Jugoslaviji. Priopćujemo još tri dodatka:

a) Nakon dovršetka naše rasprave dobili smo uvid u novo izašli rad: W. Menghin, *Neue Inschriftenschwerter aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Spathen auf dem Kontinent*, u djelu *Vorzeit zwischen Main und Donau, neue archäologische Forschungen und Funde aus Franken und Altbayern, Erlanger Forschungen, Reihe A, Band 26, Erlangen 1980, str. 227—272, sl. 1—34*. Taj važan rad nije više bilo moguće uklopiti u naš rukopis, pa ga registriramo u dodatku. Polazište pisca predstavlja nekoliko skupocjenih spata s natpisima na sječivu (ULFBERHT i dr.) iz Rajne i s gornjeg Dunava, što ih poimence ne navodimo (za spate iz Rajne sravnj ovdje n. 92). Pisac je vrstan poznavalac fundusa ranosrednjovjekovnih mačeva, pa i tehnike izradbe takvog oružja; on obrađuje, znatnom erudicijom pri korištenju literature, ponajviše mačeve posebnog tipa 1 i posebnog tipa 2, kao i tipa Mannheim, te one tipa K (samo spate s 5 reznjeva na jabučici), poprativši ih popisima spata i kartama rasprostiranja. Uzeo je u obzir također izvjestan broj odgovarajućih primjeraka iz Jugoslavije (oslanjajući se pretežno na naš rad iz 1977—1978, ovdje n. 5; zabunom je doduše pri kartiranju smjestio nalazište Medvedičku na rijeku Savu, umjesto uz rijeku Dravu, piščeva sl. 30).

Raspravljajući o užoj kronološkoj klasifikaciji spata 8. i 9. stoljeća, W. Menghin kritizira s izvjesnim opravdanjem pojedine postavke u dosadašnjoj literaturi (G. C. Dunning, V. I. Evison, nadalje F. Stein, M. Müller-Wille). Svoj prilično originalan koncept kronološkog slijeda razvoja spata pokušao je W. Menghin i grafički predočiti (piščeva sl. 35). Naše se gledište može s time približno uskladiti, također s obzirom na sitnoslikarski prikazane spate na karolinškim minijaturama, koje pisac pomnivo koristi. Međutim, uočljive su pojedine razlike u tumačenju tipološkog razvoja, dok pisac npr. zastupa samo po sebi moguće mišljenje da su ranokarolinške spate tipa Mannheim prethodnice spata tipa K, mi smatramo da za tipološku skupinu tipa K, koja je nastala prije 800. godine s trajanjem kroz 9. stoljeće, postoje kao ranokarolinški prethodnici prijelazni oblici posebnog tipa 1 i tipa K; za tu smo pretpostavku naveli dva signifikantna primjerka (jedan s rijeke Drave, drugi na rijeci Enns) s nalazišta Cirkovljan-Diven i Dorf an der Enns-Hainbuch (ovdje n. 36, 38, tab. III, 1 i XIV, 1). Te ranokarolinške spate nisu W. Menghinu poznate, a neizvjesno je valja li ih dovesti u vezu s onima tipa Mannheim, pa prepuštamo to pitanje budućem raspravljanju.

b) Rukopis naše rasprave bio je već predan za tisak uredništvu Starohrvatske prosvjete u Splitu, kada je, u jesen 1980. godine, izašla knjiga: J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, Zagreb 1980. Ona sadrži, uz ostalo, na suvremen način dokumentiranu opsežnu obradbu šireg izbora karakterističnih grobova sustavno iskopavanog, vrlo značajnog i velikog dalmatinsko-hrvatskog groblja na redove s nalazišta Nin-Zdrijac, što ga pisac datira okvirno u svo 8. i u prvu polovicu 9. stoljeća (str. 133—140). Za našu je temu u tom groblju važan trojni grob 322, i to prvenstveno zbog karolinškog mača (piščeve tab. XXV, XXVI, 1, LXVI, 1—3), obuhvaćenog i našom raspravom (ovdje n. 18, 59, 97, popis mačeva br. 6, tab. IV, 3). J. Belošević datira grob 322 na početak 9. stoljeća (str. 100), ali s tim datiranjem nismo suglasni, odnosno ono nije prihvatljivo, jer je početak 9. stoljeća zapravo vrijeme

kovanja importiranog karolinškog mača — također po piščevoj tvrdnji (str. 100) — pa smatramo da datiranje ovog groba nije istovremeno s nastankom tog mača, tj. datiranje groba 322 moralo bi nužno biti nešto kasnije. Prema tome je pokop u trojnom grobu 322 uslijedio, po našem mišljenju, u podmakloj prvoj polovici 9. stoljeća, svakako prije 850. godine (ovdje n. 18, 59, 97 i pripadni tekst). Takvom se datiranju ne protivi pojava para karolinških željeznih ostruga u grobu 322 (piščeva tab. XXVI, 3, 4), koje po svom obličju nisu ranokarolinške, već su nesumnjivo izrađene u ranijem 9. stoljeću; J. Belošević te ostruge datira na početak 9. stoljeća (str. 108), suglasni smo s piscem (str. 109) da su one možda karolinški import, premda nije isključena pretpostavka da ih se, odnosno njima slične željezne ostruge već počelo izrađivati po uzoru na karolinški import u dalmatinskoj Hrvatskoj. Vremenski adekvatan primjer u tom smislu predstavlja par laganih ostruga (doduše s ušicama) karolinškog obličja, no vrlo vjerojatno lokalne izradbe, što smo ih objavili iz velikog i dugotrajnog dalmatinsko-hrvatskog groblja Biljane Donje-Begovača, grob 352 (Vjesnik Arh. muzeja u Zagrebu 3. ser. X—XI, 1977—1978, 161 sq. n. 115, tab. VII, 1—7). J. Belošević (str. 108) nastoji navedene ostruge iz groba 322 (Nin-Ždrijac), kao i nekoliko s njima tipološki bliskih primjeraka iz drugih dalmatinsko-hrvatskih grobova (npr. Nin-Ždrijac, grobovi 166, 167 itd., piščeve tab. XXIX, 18, 22, XXVII, 1, 2 itd.), zbližiti s vrlo kvalitetnim ostrugama iz grobova 1, 4 i 7 čuvenog nalazišta Biskupija-Crkvina (ovdje n. 81, 101, 106), što jamačno nije točno, i to prema svemu što smo o ostrugama iznijeli u našoj raspravi. Obrazloženje: sve željezne ostruge (pretežno sa zakovicama na pločicama i gdjekad s ušicama) karolinškog tipološkog obilježja sa sjevernodalmatinskog tla, objavljene i prikazane u knjizi J. Beloševića, bez obzira na to jesu li one ponešto lakše ili teže, proizvedene su tijekom prve polovice 9. stoljeća, svakako poslije 800. godine, pa ni relativno lagani primjerci među njima, kao npr. oni iz groba 322, nisu ranokarolinški, što smo već spomenuli u predašnjem kontekstu. Suprotno toj činjenici su ostruge iz grobova 1, 4 i 7 u Biskupiji-Crkvini starije, tj. ranokarolinške, izrađene su prije 800. godine, a dospjele su kao importi početkom 9. stoljeća u zemlju ondje, južno od crkve Sv. Marije, kako smo to u našoj raspravi objasnili. Isto vrijedi također za lagane ranokarolinške ostruge iz tamošnjeg groba 88/1950, doduše na drugom položaju (ovdje nota 100). Načelno treba ipak razlikovati vrijeme izradbe artefakata od vremena stavljanja artefakata u grobove, što većinom nije istovremeno, pogotovo u slučajevima kada smatramo da su artefakti importirani. Toliko o maču i o ostrugama, iako tim upozorenjem na postojeću nepreciznost uže kronološke diferencijacije ne želimo umanjiti glavninu ostalih dostignuća J. Beloševića, s obzirom na njegovu opsežnu interpretaciju savjesno dokumentiranog i neobično važnog, vremenski ranog dalmatinsko-hrvatskog grobnog fundusa. Dodali bismo ipak kritičku opasku da vremenski okvir (7—9. stoljeće) naveden u naslovu te knjige samo donekle odgovara njezinom sadržaju, jer u knjizi zapravo jedva postoje arheološki nalazi pouzdano datirani u 7. stoljeće.

c) Naša je rasprava već bila u tisku, kad smo saznali za još jedan novi nalaz krnjeg mača. Za podatke i dokumentaciju o maču doznali smo zahvaljujući susretljivosti konzervatora I. Šarića (Zagreb). On je, kao predstavnik Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, rekognoscirao 1980. godine krajeve oko Gračaca u Lici i obilazio gradinu Zvonigrad na desnoj obali Zrmanje. U okolici Zvonigrada slučajno je otkriven željezni dvosjekli mač (ukupne dužine 85 cm) nešto prije 1980. godine pri pošumljivanju terena,

s potpuno sačuvanim, čini se, damasciranim sječivom i s plitkim uzdužnim žlijebom. Nažalost nedostaju mu nakrsnica i jabučica. Sva je prilika da je to oštećena karolinška spatula, možda iz uništenog groba ili s bojnog poprišta.

S nalazišta Zvonigrad potječe prehistorijska građa i rimski kameni spomenik. Ta gradina geostrateški dominira jedinim prijelazom ondje na Zrmanji. Zanimljiv je položaj tog nalazišta, jer ono prostorno zbližava nalazišta karolinških mačeva na dalmatinskom tlu s ličkim, odnosno s onima u Gackom polju. Nedavno otkriven krnji mač — čuva ga Šumarija u Gračacu — nije moguće ovdje reproducirati i unijeti ga u već kliširanu kartu rasprostiranja, a vjerojatno je 22. nalaz karolinške spatule s teritorija Jugoslavije.

BILJEŠKE

¹ F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara etc. (1925) 297—398. — G. Fournier, L'Occident de la fin du Ve siècle à la fin du IXe siècle (1970) 199, 277 sq. 344. — N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku (1971) 165—264. — N. Klaić, I. Petricoli, Zadar u srednjem vijeku etc. (1976) 67—74.

² F. Šišić o. c. (n. 1) 307 sqq. — N. Klaić o. c. (n. 1) 203 sqq. — Općenito o vremenu vladanja i o djelokrugu Karla Velikog cf.: J. Calmette, Charlemagne, sa vie et son oeuvre (1945) passim. — F. Steinbach, Das Frankenreich (1957) 56—71. — Karl der Grosse, Werk u. Wirkung (izložbeni katalog Aachen) (1965) passim. — L. Halphen, Charlemagne et l'empire carolingien (1968) passim. — O karolinškoj umjetnosti cf.: Karolingische Kunst (više pisaca) u djelu Karl der Grosse etc. III (1965) passim. — W. Braunfels, Die Welt der Karolinger u. ihre Kunst (1968) passim. — J. Hubert, J. Porcher, W. F. Volbach, L'Empire carolingien etc. (1968) passim. — W. Messerer, Karolingische Kunst (1973) passim.

³ F. Šišić, o. c. (n. 1) 308 n. 21. — N. Klaić o. c. (n. 1) 84 sq., 203, 205 n. 90. — Akvilejski patrijarh kao i franački markgrof Furlanije imali su tada svoje sjedište u Čedadu (Civitate del Friuli), cf. F. Šišić o. c. 304, nazvanim u ono vrijeme zapravo *Civitas Austriae*, cf. G. Fogolari, Cividale del Friuli etc. (1906) 12.

⁴ Glede skiciranog sažetka cf. Z. Vinski, s. v. Dalmatinisch-kroatische Kultur. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- u. Frühgesch. Europas 1 (1966) 263 sq. — N. Knadno uz ondje cit. lit. pretežno s obzirom na grobne nalaze: J. Belošević, Über einige Besonderheiten in der Entwicklung der Keramik Dalmatiens. Balcanoslavica 3, 1974, 161—181. — *Isti*, Materijalna kultura Hrvata na jadranskoj obali od doseljavanja do IX stoljeća. Materijali XII (IX Kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1972), 1976, 297—318. — S. Gunjača, D. Jelovina, Starohrvatska baština (1976) passim. — D. Jelovina, Starohrvatske nekropole (1976) passim.

⁵ Z. Vinski, O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropola s područja Dalmatinske Hrvatske, Blatnoga jezera i Moravske u IX. stoljeću. Peristil II, 1957, 71—80. — *Isti*, Zu den Waffenfunden im Bereich des altkroatischen Staates bis zum Jahre 1000. I. Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej (Warszawa 14—18. IX. 1965) III, 1970, 135—158. — *Isti*, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji. Vjesnik Arh. muzeja u Zagrebu 3. ser. X—XI, 1977—1978, 143—208.

⁶ Izbor ranokarolinških nalaza: a) Kadionica iz Stare Vrlike (selo Cetina), cf.: K. Vinski-Gasparini, Ranosrednjovjekovna kadionica iz Stare Vrlike. Starohrvatska prosvjeta III, ser. 6, 1958, 93 sqq. fig. 1, 2. — S. Gunjača, D. Jelovina o. c. (n. 4) 112 no. 70 tab. 80. — Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 162 sq. n. 119 tab. IX. — b) Bursa-relikvijar u Ninu, cf. lit. u radu Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) n. 128. — c) Rukopis Evangeliarium Spalatense u Splitu, cf. lit. kao pod b). — d) Garnitura pojasa iz Mogorjela, cf.: J. Werner, Frühkarolingische Gürtelgarnitur aus Mogorjelo bei Čapljina (Hercegovina). Glasnik Zem. muzeja n. s. XV—XVI, 1960—1961, 242 sqq. tab. II, 1, 2. — Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 150 n. 31 tab. V, 1, 2. — e) Jezičić iz Gornjih Vrbljana, cf.: I. Bojanovski, Ranosrednjovjekovno utvrđenje u Vrbljanima na Šani. Glasnik Zem. muzeja n. s. XXIX (1974) 1976, 249 sqq. fig. 3, tab. I. —

Z. *Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) 144—157 fig. 1 tab. I, 1a, 1b, II, 1a, 1b. — f) Ježičak iz Medvedičke, cf. *Isti* o. c. 1977—1978 (n. 5) 178, 180 sq. tab. XVI, 1a, 1b, XVII, 1a, 1b, ovdje tab. II, 4.

⁷ Z. *Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 148, 153—157. — *Isti* o. c. 1977—1978 (n. 5) 160 sqq. n. 111—116 tab. VII, 1—12, VIII, 1—4. — O tome u inozemnoj lit.: G. Bersu, D. M. Wilson, Three Viking graves in the isle of Man. Soc. f. Mediev. Arch. Monogr. Ser. 1, 1966, 38 sq. — J. Werner, Sporn von Bacharach u. Seeheimer Schmuckstück etc. u. djelu Siedlung, Burg u. Stadt etc. (1969) 499, 502, 506. — D. Bialeková, Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim etc. Slov. Arch. XXV, 1977, 123 sqq.

⁸ Npr.: A. Müllner, Funde antiker Gräber in Veldes. Argo, Ztschr. f. krainische Landeskunde III, 1894, 118 sq. tab. X, 28. — Z. *Vinski*, Osvrt na mačeve ranog srednjeg vijeka etc. Vesnik Vojnog muzeja 2, 1955, 40 n. 24 tab. III, 6. — Nedavno Z. Tomičić, Rezultati ranosrednjovjekovnih arheoloških istraživanja u Međimurju etc. Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Izdanja Hrv. arh. društva 2, 1978, 212 fig. 5, 5. — Cf. također n. 101.

⁹ Npr.: W. Radimský, Arch. Tagebuchblätter. Wiss. Mitt. a. B. u. H. III, 1895, 296 sq. fig. 32. — D. Jelovina o. c. (n. 4) 120 tab. XC, 3. — V. Atanacković-Salčić, Stolac-Cairi, Hercegovina etc. Arh. pregled 18, 1976, 27 tab. XI, 3. — N. Miletić, Ranosrednjovjekovni nalazi iz Rudića kod Glamoča. Glasnik Zem. muzeja n. s. XXX—XXXI, 1977, 234 sq. tab. I, 2. — Z. Tomičić o. c. (n. 8) 210 sq. n. 3 fig. 1. — Cf. također n. 87. — U Jugoslaviji smo evidentirali ukupno 10 karolinških koplja s krilcima s 9 nalazišta (3 primjerka nisu do sada objavljena), za popis nalaza i kartu rasprostranja cf. Z. *Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) 173, 185 sqq. n. 181 fig. 3 (karta, 1 primjerak nije ondje naznačen).

¹⁰ Približno 6 nalaza ostataka garnitura preostalih od uništenih spata spominje Z. *Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 148. — *Isti*, O kasnim bizantskim kopčama etc. Vjesnik Arh. muzeja u Zagrebu 3. ser. VIII, 1974, 64 sq. n. 66, 68, 69 tab. III, 4, 5.

¹¹ Nalazišta mačeva tipa X su ova: Koljane, Dabar, Brodski Drenovac, Vršac i Novi Bečej (tamošnji je prijelazan tip W—X), cf. Z. *Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) 170, 186 sq. n. 161.

¹² Zanimljiv je uklesani prikaz nesumnjivo mladeg mača (približno spate tipa X) hrvatskog dostojanstvenika 11. st., tj. poznate figuralne kamene plastike kao sastavnog dijela transene u predromaničkoj crkvi Sv. Marije na Crkvini u Biskupiji, nastaloj u 9. st. i pregrađenoj u 11. st. (o nalazištu cf. n. 16), cf.: Lj. Karaman, Živa starina (1943) 74 sq. — K. Prijatelj, Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba. Starohrvatska prosvjeta III. ser. 3, 1954, 73 sq. fig. 9, 10. — Z. *Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 155 fig. 9. — Daljnji je primjer reljef ratnika s malenim okruglim štitom i velikim mačem, čiji tip nije odrediv zbog rustikalne klesarske izradbe, odnosno ulomak kamenog pluteja, najkasnije 11. st., iz predromaničke crkve Sv. Martina s nalazišta Pridruga kod Novigrada (blizu zaklonjenog zaliva istočne jadranske obale), cf.: F. Radić, Starohrvatski ratni mač. Starohrvatska prosvjeta I, 1895, 245 sq. (fig.). — K. Prijatelj o. c. (n. 12) 78 sqq. fig. 16. — I. Petricoli, Reljef konjanika iz Pridruga. Diadora 8, 1975, 113 sqq. tab. II, 1 (u tom se radu interpretira još 2 reljefa ratnika-konjanika, čini se od istog pluteja). — Pored navedenih svjedočanstva u kamenu, valja upozoriti i na preostatak grobnog nalaza, tj. brončani ukrasni okov s najdonjeg dijela kovinskog obruba korica (njemački Ortband) nestalog mača (vjerojatno 11. st.), i to s nalazišta Bihaći (Bijaći), s položaja Stombrate, nedaleko Trogira, cf. P. Paulsen, Schwertortbänder der Wikingerzeit (1953) 104 fig. 143. — Sumarno o dalmatinsko-hrvatskom nalazištu Bihaći cf. Z. *Vinski*, s. v. Bihaći o. c. (n. 4) 121.

¹³ Slavenski su Neretljani poznati također pod imenom Mariani, carski povjesničar Konstantin VII Porfirogenet nazvao ih je u 10. st. i Pagani, opširnije o tome cf. N. Klaić o. c. (n. 1) 212 sqq. — Cf. M. Barada, Topografija Porfirogenitove Paganije. Starohrvatska prosvjeta n. s. II, 1928, 37—54. — Cf. Z. Rapanić, Arheološka topografija Paganije. Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka etc., Izdanja Hrv. arh. dr. 5, 1980, 267—270.

¹⁴ Z. *Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 148. — Približno najistočniji karolinški nalaz je objavljeno koplje s krilcima s nalazišta Vinča, na Dunavu kod Beograda, cf. *Isti* o. c. 1977—1978 (n. 5) 187. — S doduše još istočnijeg nalazišta Vršac, u Banatu, potječe objavljen mladi mač tipa X (cca 10—11. st.), cf. *Isti*, O primjeni rendgenskog snimanja etc. Vesnik Vojnog muzeja 11—12, 1966, 79 sq. n. 25—29 fig. 8.

¹⁵ Mjesto nalaza mača s nalazišta Stolac-Čairi (popis nalaza br. 12) bilo je doduše na nagibu potoka, ali koplje s krilcima, nađeno zajedno s mačem, daje naslutiti razoreni grob, cf. n. 88. — Neodredivo je treba li tumačiti mač s nalazišta Cirkovljan-Diven (popis nalaza br. 17) kao naplavljen rijekom ili kao razoren grob, nađen je na šljunkovitom tlu blizu lijeve obale rijeke Drave, cf. n. 36.

¹⁶ Popis nalaza br. 1, a—d. — O nalazištu cf.: Z. Vinski, s. v. Biskupija o. c. (n. 4) 126. — D. Jelovina o. c. (n. 4) 21 sqq. 116 sqq. 123 sqq. — Cf. n. 12.

¹⁷ Popis nalaza br. 8. — O nalazištu cf.: Z. Vinski, s. v. Koljane o. c. (n. 4) 617. — D. Jelovina o. c. (n. 4) 50, 116 sqq. 123 sqq.

¹⁸ Popis nalaza br. 6 i n. 59. — Komentar k nalazištu: Gradić Nin (smješten u zalivu na istočnojadranskoj obali) važno je dalmatinsko-hrvatsko nalazište (značajne predromaničke crkvice itd., od 9. st. sjedište biskupa), cf. Z. Vinski, s. v. Nin o. c. (n. 4) 2 (1969) 915 sq. — Na položaju Ždrijac (izvan naselja) smješteno je groblje na redove, sastoji se od ukupno 324 pretežno ranih dalmatinsko-hrvatskih grobova (s mnogobrojnim prilozima, napose keramike i dr.), datiranih gotovo u svo 8. i u prvu polovicu 9. st., tj. znatnim dijelom poganskih i manjim dijelom kršćanskih (počeci franačke misije počevši od oko 800. g. dalje, cf. n. 2 i pripadni tekst). Podatke i uvid u arheološku građu, te predložak jedinog nađenog mača (grob 322) u tom groblju dugujemo susretljivosti prof. dr. J. Beloševića (Zadar), voditelja iskopavanja, koji će u zasebnoj publikaciji objaviti glavni fundus groblja. Preostali sadržaj bogatog ratničkog groba 322, tj. plemića pokopanog sa ženom i djetetom, bit će priopćen u toj publikaciji, pa ne želimo i ovdje reproducirati priloge uz mač (popis br. 6). Za orijentaciju može poslužiti prva objava grobne cjeline groba 322, tj. ortogonalnog crteža kostura s kompletnim inventarom *in situ*, te crtanih svih grobnih priloga, i to u publikaciji J. Belošević, La nécropole paléocroate Nin-Ždrijac. Inv. Arch. etc., Jugoslavija fasc. 24, 1980, Y 237, 1—5. On datira taj grob u drvenom lijesu na početak 9. st. (ibidem), međutim smatramo da je pokop groba 322 uslijedio nešto kasnije, u poodmakloj prvoj polovici 9. st., svakako prije 850. g., cf. n. 97 i pripadni tekst. Voditelj iskopavanja tvrdi (usmeno saopćenje) da je donja granica groblja Nin-Ždrijac negdje na početku 8. st., dok je gornja granica nesumnjivo sredina 9. st., uz ostalo, kronološki poduprta pojavom karolinškog denara (italskog kova) cara Lotara I (vrijeme kovanja 840—855), tj. obolusa u ženskom grobu 62, cf. J. Belošević o. c. 1974 (n. 4) 180 tab. VIII, 1. O groblju Nin-Ždrijac postoje do sada samo prethodni izvještaji prvih kampanja iskopavanja, cf.: J. Belošević, Starohrvatska nekropola na Ždrijcu kod Nina. Vjesnik za arh. i hist. dalm. LXV—LXVII, 1963—1965, 169 sqq. — D. Jelovina o. c. (n. 4) 539 sq. n. 127—130. — Nekolicina je reproduciranih grobnih nalaza priopćena: J. Belošević o. c. 1974 (n. 4) tab. 8, 9 etc. — *Isti* o. c. 1976 (n. 4) fig. 2—9. — *Isti* o. c. 1980 (n. 18) *passim*. — Svrni nadalje *post scriptum*, dodatak b).

¹⁹ Popis nalaza br. 14. — O okolnostima i o objavi nalaza cf. N. Miletić o. c. (n. 9) 231—238 tab. I—IV.

²⁰ Zasebni slučaj groba 322 iz groblja Nin-Ždrijac objasnili smo u n. 18.

²¹ Grobni se prilozi navode sveudilj pri opisivanju i komentiranju odgovarajućih mačeva, npr. uz nalazišta Biskupija-Crkvina, Koljane-Crkvina, Mostar-Vukodol i dr., cf. n. 81, 82, 83, 85, 98.

²² Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) *passim*.

²³ Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) *passim*.

²⁴ J. Petersen, De norske Vikingsverd etc. Videnskapselkapete Skrifter II. Hist.-filos. Klasse No. I (1919) *passim*.

²⁵ Svojevremeno smo doveli u vezu 4 nalaza oštećenih spata — cf. popis nalaza br. 1a, 3, 4, 5 — s Petersenovim tipom D, iako smo već tada izričito naslućivali donekle odvojenu tendenciju k posebnim oblicima, cf. Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 151. Kasnije smo došli do spoznaje da zapravo tip D nije zastupan u Jugoslaviji, jer su sva 4 manje ili više oštećena primjerka točnije određiva pod zajedničkim nazivnikom: posebni tip (jamačno ?), cf. *isti* o. c. 1977—1978 (n. 5) 170 sq. tab. XIII, 1—4. — Cf. n. 32—35.

²⁶ O izboru lit. cf. Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 166 sqq. n. 134—147. — Dodatno o kasnomerovinškim oblicima jabučica cf. L. Süß, Ein spätmerowingischer Messing-Schwertknäuf mit Tierkopfen aus Bad Nauheim. Fundber. aus Hessen 12, 1972, 182—216. — Cf. n. 70.

²⁷ Ograničavamo se na to navesti kao putokaz nekoliko značajnih publikacija: J. Petersen o. c. (n. 24) 63 sqq. 83 sq. — G. Gjessing, Studier i norsk merovingertid (1934) 106 sqq. — H. Arbman, Schweden u. das karolingische Reich (1937) 218 sqq. — H. Jankuhn, Eine Schwertform aus karolingischer Zeit. Offa 4, 1939, 155 sqq. — G. C. Dunning, V. I. Evison, The Palace of Westminster Sword. Archaeologia XCVIII, 1961, 128 sqq. — M. Müller-Wille, Das Bootkammergrab von Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 8, 1976, 45 sqq. — Isti, Krieger u. Reiter im Spiegel früh- u. hochmittelalterlicher Funde Schleswig-Holsteins. Offa 34, 1977, 40 sqq.

²⁸ E. Anner, Das Kammergrabgräberfeld von Haithabu. Offa 10, 1952, 112 n. 264.

²⁹ G. C. Dunning, V. I. Evison o. c. (n. 27) 131—134 fig. 3. — M. Müller-Wille o. c. 1976 (n. 27) 48.

³⁰ Medvedička, pojedinačan grob, jednostavna zemljana raka; spata, ranokarolinška (cf. gornji tekst) s pripadnim jezičcem (bakrena legura u vatri pozlačena, ranokarolinška ukrasna ornamentika); uz to željezni prilozi: bojna sjekira, nož, ulomci; o tome pobježe Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 166 sqq. 178 sqq. tab. X, 1, 2, XI, XVI, 1a, 1b, XVII, 1a, 1b, 2a, 2b, 3.

³¹ Cf. n. 30 i gornji tekst, cf. n. 39. — Popis nalaza br. 18.

³² Biskupija-Crkvina, razoren grob unutar groblja na redove, pojedinačan nalaz; spata, ranokarolinška, kruna jabučice ukrašena na 3 polja (motiv jelinih grančica na bočnim poljima, a krivuljaste crte na srednjem polju), platiranje pozlaćenom mjedi ušćuvano dijelom na jabučici i jedva na nakrsnici (geometrijska šara), damascirano sječivo korozijom suženo, cf. Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 170 sq. n. 162, 173 tab. XIII, 1. — Cf. n. 40. — Popis nalaza br. 1a.

³³ Vrpolje, vjerojatno razoren grob, pojedinačan nalaz; spata, ranokarolinška, stanovita tendencija prema prijelaznom obliku posebnog tipa 1 i tipa H, na kruni jabučice naslućuju se 3 polja, tragovi ukrasa jedva uočljivi, cf. Z. Vinski o. c. 1877—1978 (n. 5) 170 sq. n. 163, 169 tab. XIII, 2. — Cf. n. 41. — Popis nalaza br. 3.

³⁴ Plavno, vjerojatno razoren grob, pojedinačan nalaz; preostatak spate, očito ranokarolinške, ušćuvala se jedino jabučica, nekoć pretpostavljivo ukrašena, cf. Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 170 n. 164 tab. XIII, 3. — Popis nalaza br. 4.

³⁵ Gračac, vjerojatno razoren grob, pojedinačan nalaz; spata, ranokarolinška, jabučica nije ušćuvana, ali se po svom obličju spata podudara s primjercima navedenim u n. 32, 33, cf. Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 170 n. 165 tab. XIII, 4. — Popis nalaza br. 5.

³⁶ Cirkovljan-Diven, pojedinačan nalaz na šljunkovitom tlu rijeke Drave, čini se naplavak, jedva grob (cf. n. 15); spata, ranokarolinška (cf. gornji tekst), cf. Z. Tomičić o. c. (n. 8) 212, 215 fig. 6, 7 (atribuirana kao tip K). — Popis nalaza br. 17.

³⁷ Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) n. 192.

³⁸ Haithabu (cf. n. 40) vikinški grob u komori s čamcem, komora A, ranokarolinški mač signiran Ab 1; nadalje možda obadva mača, kako navodno Porajnje bez nalazišta (tab. XV, 8), tako i Vincelles (Dép. Marne, Francuska) cf. M. Müller-Wille o. c. 1976 (n. 27) 43 sqq. 156 n. 32 (popis nalazišta 2, no. 12, 16) fig. 20—22. — Po svoj prilici je kao prijelazan oblik među posebnim tipom 2 i tipom K odrediv mač iz Francuske bez nalazišta, cf. isti o. c., 1976 (n. 27) 154 (popis nalazišta 1b, no. 3). Pored toga još: nalazište Dorf an der Enns, Rotte Hainbuch (Donja Austrija), uglavnom neobjavljeno malo slavensko groblje, karolinški utjecano, datirano na kraj 8. i u 9. st., odatle mač (tab. XIV, 1) jamačno prijelazan oblik među posebnim tipom 1 i tipom K, do sada neobjavljen (čuva O.-Ö. Landesmuseum Linz, predložak nam je poslao dr H. Windl, Asparn a. d. Zaya); o nalazištu cf. publikaciju Germanen, Awaren, Slawen in Niederösterreich etc. (1977) 114 no. 11 (izložbeni katalog Wien).

³⁹ Srednja Evropa: Apen-Nordlocher Tief kod Oldenburga (Donja Saksonska), dobro ušćuvana spata, prijelazan oblik među posebnim tipom 1 i tipom H, nadalje Hohenberg (Stajerska), spata rdom nagrižena, jabučica nešto deformirana, vjerojatno posebni tip 1; sjeverna Evropa: Halle u Vestfoldu (Norveška) i Kaarina Ristimäki (Finska), oba dosta dobro ušćuvana primjerka su posebnog tipa 1 itd., cf. Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 168 n. 148—151 tab. XII, 1, 2. — Ovdje reproduciramo samo skicu spate iz Hohenberga (tab. XIV, 2).

⁴⁰ Cf. n. 32. — Motiv jelinih grančica na jabučici mača s nalazišta Haithabu (Schleswig-Holstein), navedenog u n. 38, cf. M. Müller-Wille o. c. 1976 (n. 27) 45 fig.

20. — Sličan motiv također na balčacima kasnijih mačeva Petersenova tipa S, cf. *H. Jankuhn*, Zum Schwert von Lippehne. Praehist. Ztschr. XXI, 1930, 281 sq. (Pomorze). — Krivuljaste crte pojavljuju se gdjekad na balčacima ranokarolinških mačeva u Nizozemskoj; podatak *J. Ypey* (Amersfoort), tako npr. na spatu s nalazišta Wierhuizen, cf. *G. C. Dunning*, *V. I. Evison* o. c. (n. 27) 135 fig. 4.

⁴¹ Spata (tab. XIV, 3) s nalazišta Gramilach (Koruška): *H. Dolenz*, Funde aus Kärnten. Carinthia I 150, 1960, 746 fig. 7, 2. — *H. Mitscha-Mährheim*, Bemerkungen zum frühmittelalterlichen Fundmaterial aus Kärnten. Carinthia I 150, 1960, 753 (datiranje suviše kasno barem za 100 g.). — Po svoj prilici bi se moglo priključiti spatu (tab. XIV, 4) iz slavenskog ratničkog groba, približno ranog 9. st., s nalazišta Ždánice (Moravska), cf. *J. Schráníl*, Země České za doby knížecí (1932) tab. 119, 1a.

⁴² Valja razmotriti popise nalaza i karte rasprostiranja u inozemnoj lit.: *G. C. Dunning*, *V. I. Evison* o. c. (n. 27) 139 fig. 6. — *M. Müller-Wille* o. c. 1976 (n. 27) 48, 152—155 fig. 23 gore.

⁴³ Kao geografski međuprostor došlo bi približno u obzir istočnoalpsko, odnosno jugoistočnoalpsko područje Austrije, koje ne poznajemo u dovoljnoj mjeri; ipak nam je odanle poznat po 1 odgovorajući nalaz spate, i to iz Donje Austrije (Dorf a. d. Enns), Stajerske (Hohenberg) i Koruške (Gramilach), cf. n. 38, 39, 41 tab. XIV, 1—3.

⁴⁴ *J. Petersen* o. c. (n. 24) 99.

⁴⁵ Izbor mjerodavne lit. s obzirom na tip H: *J. Petersen* o. c. (n. 24) 89—101. — *H. Arbman* o. c. (n. 27) 222 sqq. — *H. Salmo*, Die Waffen der Merowingerzeit in Finnland. Finska Vormminnsföreningens Tidskrift XLII, 1938, 118 sqq. — *W. Sarnowska*, Miecze wczesnośredniowieczne w Polsce. Światowit XXI, 1955, 300 sq. — *M. Kliský*, Územne rozšírenie a chronológia karolínskych mečov. Študijné zvesti Arch. úst. SAV 14, 1964, 107 sq. — *A. N. Kirpičnikov*, Drevnerusskoe oružie 1 etc. Arheologija SSSR etc. E 1—36, 1966, 27. — *F. Stein*, Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland etc. (1967) 79 sq. — *M. Müller-Wille*, Ein neues ULFBERHT-Schwert aus Hamburg etc. Offa 27, 1970, 72. — *A. Ruttkay*, Waffen u. Reiterausrüstung ... in der Slowakei II, Slov. Arch. XXIV, 1976, 248. — *M. Müller-Wille* o. c. 1977 (n. 27) 42.

⁴⁶ Cf. *W. Sarnowska* o. c. (n. 45) 295 fig. 29. — Predložak za tab. XIV, 6 dugujemo prof. dr *H. Jankuhnu* (Göttingen).

⁴⁷ Karta rasprostranjenosti tipa H postoji npr. za Sovjetski Savez, s ukupno 18 primjeraka, cf.: *A. N. Kirpičnikov*, Meči Kievskoj Rusi etc. Sov. Arh. 4, 1961, 165 fig. 1. — *Isti* o. c. 1966 (n. 45) 27 n. 55 kat. no. 6—23. — Zatim postoji karta rasprostiranja tipa H za sjev.-zap. Njemačku i za Nizozemsku, s ukupno 8 primjeraka, cf. *M. Müller-Wille*, Ein frühkarolingisches Schwert aus Hamburg. Beiträge zur Deutschen Volks- u. Altertumskunde 13, 1969, 68 tab. 3. — Kao dopunu valja navesti ne baš rijetko pojavljivanje tipa H u zapadnoj Evropi (ponekad u rijekama), uključivši posebne tipove 1 i 2, te tzv. tip Immenstedt itd., koje je nesumnjivo starije od vikinške (normanske) prisutnosti, naročito u Nizozemskoj i dijelom u Francuskoj (rijeka Seine), poblje o tome (komentar, popis nalaza i sažeto kartiranje) cf. *M. Müller-Wille*, Das Schiffgrab v. d. Ile de Groix (Bretagne) etc. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 12, 1978, 73 sqq. fig. 11, 12 (karte).

⁴⁸ Cf.: *H. Arbman* o. c. (n. 7) 223 n. 7. — *M. Müller-Wille* o. c. 1978 (n. 47) 77 sq. (popis nalaza no. 44—46).

⁴⁹ *A. N. Kirpičnikov* o. c. 1966 (n. 45) 27 n. 59.

⁵⁰ Naročito u Norveškoj, do 1919. g. čak 213 primjeraka, cf.: *J. Petersen* o. c. (n. 24) 89—101. — *H. Salmo* o. c. (n. 45) 118. — Često u Švedskoj, cf. *H. Arbman* o. c. (n. 27) 222; uz ostalo dominiraju brojčano u grobovima poznatog vikinškog nalazišta Birka (6 primjeraka), cf.: *H. Arbman*, Birka I, Die Gräber (1940) tab. 1, 2 tab. 2. — *M. Müller-Wille* o. c. 1976 (n. 27) fig. 58a. — Glede sjevernjačke izradbe cf. *J. Petersen* o. c. (n. 24) 101, 238 (navodi se rezerva jesu li nastali na sjeveru).

⁵¹ O tome: *H. Arbman* o. c. (n. 27) 223. — *W. Sarnowska* o. c. (n. 45) 301, 315.

⁵² *F. Stein* o. c. (n. 45) 79 sq. — *M. Müller-Wille* o. c. 1970 (n. 45) 72 n. 37. — Cf. n. 47. — Ističemo 3 srednjoevropska plošno tauširana dragocjena primjerka tipa H: a) La Lance (Švicarska), cf. *H. Arbman* o. c. (n. 27) 223 n. 4; reproducirao *H. Seitz*, Blankwaffen I etc. (1965) fig. 62 (tab. XIV, 7). — b) Strasbourg (Francuska), cf. *H. Arbman* o. c. (n. 27) 223 n. 4; reproducirao *É. Salin*, Sur quelques objets mérovingiens trouvés en Alsace. Cahiers d'Arch. et d'Hist. d'Alsace, 1953, 117 sq. fig. 13 (tab. XIV,

8). — c) Joshofen (tab. XV, 1) kod Neuburga (Bavarska), predložak za tab. XV, 1 dugujemo prof. dr H. Jankuhnu (Göttingen). — Istovremene su kontinentalne paralele u sjevernoj Evropi, u pokrajini Schleswig-Holstein, npr. mačevi s nalazišta Meggerdorf i Fedderingen, cf. *M. Müller-Wille* o. c. 1977 (n. 27) 42 fig. 16, 3, 4.

⁵³ Velika Moravska: *M. Kliský* o. c. (n. 45) 107 sq. 114 sq. — *B. Dostál*, Slovenská pohřebišťe ze střední doby hradištní na Morave (1966) 67 sq. — Grossmähren etc. Ausstellungskataloge 1 RGZM (1966) popis nalaza (*Z. Klanica*) 270—277 no.: 7, 15, 30 (grobovi 265, 425, 580, 715), 31, 32 (2 groba), 39, 40 (grobovi 119/A 2, 277/49, 223/51), 50, 52, 54. Tipološko opredjeljivanje tipu H nije vjerojatno barem pri no. 7 i 15, međutim preostaje ipak znatan broj od 14 primjeraka tipa H ukupno u Čehoslovačkoj. — Gornja Austrija: poznata su nam 2 primjerka tipa H, cf. *V. Tovornik*, Frühmittelalterliche Gräberfunde von Sierninghofen etc. Jahrbuch d. oberösterr. Musealvereins 123/1, 1978, 128, 136 n. 15.

⁵⁴ Opširnije o odgovarajućim nalazima spata u Mađarskoj cf. *K. Bakay*, Arch. Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Acta Arch. ASH 19, 1967 passim. Iz njegovih se izlaganja može razabrati da su na mađarskom teritoriju evidentirana 4 nalaza spata tipa H s 4 nalazišta, koje bi bez izuzetka navodno pripadale staromađarskim grobovima kasnog 10. st. (o. c. 164). Stvarno stanje je, međutim, drugačije, tj. samo su 2 primjerka tipa H zapravo opredjeljiva za staromađarsku upotrebu u sklopu 2 groblja kasnog 10. st., cf. u Bakayevom popisu nalaza no. 53 (o. c. 134 sq. fig. 9, 1 tab. V) i no. 25 (o. c. 126, mač u ulomcima); neodređivo je može li se nestali pojedinačni nalaz no. 8 (o. c. 119) opredijeliti kao tip H. Četvrta spata sa zapadnomađarskog nalazišta Csánig no. 10 (o. c. 119 fig. 12, 1) nije tip H (o. c. 164), već nju valja determinirati, po našem mišljenju, kao kontinentalni oblik mača druge polovice 8. st. tzv. tipa Immenstedt, cf.: *F. Stein* o. c. (n. 45) 78 sq. 88 sqq. 108 sq. 416 tab. 115. — *M. Müller-Wille* o. c. 1969 (n. 47) 64. Tu se ranu spatu (tab. XIV, 5) — s doduše nešto deformiranom jabučicom — ne smije nikako dovesti u vezu s toliko mladim staromađarskim pokapanjem kasnog 10. st. (o. c. 164); ondje u Csánigu nađeno koplje navodno s krilcima (cf. kartu rasprostiranja o. c. 111 no. 10) pristajalo bi kao kombinacija uz tzv. tip Immenstedt, pored toga se po ondje nađenoj keramici, ukrašenoj valovnicom, može naslutiti slavenski ratnički grob panonskih Slavena oko 800. g. ili ranog 9. st., premda taj nije uzet u obzir u zasebnoj publikaciji naročito posvećenoj panonskim Slavenima, cf. *A. Cs. Sós*, Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert etc. (1973) passim. Ratnički grob s nalazišta Csánig objašnjiv je vjerojatno kao posljedica ratnih pohoda Karla Velikog protiv Avara, o kojima navedena publikacija inače vrlo opširno izvještava, cf. *A. Cs. Sós* o. c. (n. 54) 3 sqq. 193 sqq. — Nakadno se ustanovilo da koplje s nalazišta Csánig nije izrazito oblikovano s krilcima, već da je ono atipično, a sumnja se i u neposrednu grobnu povezanost, cf. *L. Kovács*, A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. Alba Regia XI, 1970 (1971) 85 n. 68—70. To ipak jedva išta može promijeniti o determinanti rane spate s nalazišta Csánig, izrađene u drugoj polovici 8. st. — Predložak za tab. XIV, 5 poslala nam je dr *É. Sz. Garam* (Budapest). — Dodatna opaska: U južnoj Mađarskoj naišlo se još na 2 neobjavljena mača, i to na ranu spatu približno posebnog tipa 1 s nalazišta Szigetvár-okolica i na tauširanu spatu tipa H s nalazišta Pécs-Magyarürög; pismena obavijest dr *L. Kovács* (Budapest).

⁵⁵ Cf. n. 47 o podacima za Sovjetski Savez.

⁵⁶ Cf. n. 44 i pripadni tekst.

⁵⁷ Katuni, vjerojatno razoren grob, pojedinačan nalaz; spata, ranokarolinška, jabučica i nakrsnica tauširane su gusto ukovanom raskucanom mjedenom žicom, cf. *Z. Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) 172 n. 179 tab. XIII, 5. — Popis nalaza br. 9.

⁵⁸ Gradac, vjerojatno razoren grob, tamošnje groblje nije istraženo, pojedinačan nalaz; spata, po svoj prilici ranokarolinška, jabučica i nakrsnica tauširane su gusto ukovanom raskucanom mjedenom žicom, sječivo damascirano, cf. *Z. Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) 172 n. 179 tab. XIV, 1. — Za reprodukciju čitavog mača cf. *S. Gurnjača*, *D. Jelovina* o. c. (n. 4) no. 65 tab. 75b. — Popis nalaza br. 7.

⁵⁹ Nin-Zdrijac, izuzetno bogat grob ratnika (ša ženom i djetetom) 322, grobna cjelina, dijelom objavljeno veliko groblje na redove, cf. n. 18; odanle jedino spata, jamačno već karolinška, balčak nije ukrašen, sječivo damascirano, za prvu objavu cf. *J. Belošević* o. c. 1980 (n. 18) Y 237, 2, 21, 21a. — Popis nalaza br. 6.

⁶⁰ Rudići, oštećen grob u nekoj dalmatinsko-hrvatskom oštećenom malenom groblju, cf. n. 19; spata, karolinška, balčak neukrašen, kratka no uska nakrsnica; navodno

u istom grobu nađeno koplje s krilcima; lit.: *N. Miletić* o. c. (n. 9) 231 sqq. tab. I, 1, 2, III, 1, 2. — *Z. Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) 169, 185 n. 159 tab. XV, 1, 2. — Popis nalaza br. 14.

⁶¹ *J. Petersen* o. c. (n. 24) 105—110. — Glede tipa O ibidem 126—134. — Ponekad se pojavljuju prijelazni oblici oblikovanja jabučica i nakrsnica, dakle prijelazan tip K—O, odnosno O III po Petersenu, ibidem 131 sqq.

⁶² Franačka osobna imena: HILTIPREHT, HLITER, HARTOLFR, cf. *M. Müller-Wille* o. c. 1976 (n. 27) 39.

⁶³ Dvije spate tipa K u Hrvatskoj (tab. V, 1, tab. IX, 2), jedna spata tipa K u Irskoj (tab. XV, 3), jedna spata prijelaznog tipa K—O (O III) u Norveškoj (tab. XV, 6), cf. *M. Müller-Wille* o. c. 1976 (n. 27) 156 sqq. (popis nalaza 2 no. 5, 6a, 21, 37). — Dodatno još mlađa spata tipa O u Norveškoj, cf. *J. Petersen* o. c. (n. 24) 128 fig. 105.

⁶⁴ *J. Petersen* o. c. (n. 24) 108.

⁶⁵ *H. Arbman* o. c. (n. 27) 225—227.

⁶⁶ *M. Müller-Wille* o. c. 1976 (n. 27) 37—43, 77 sq. 137.

⁶⁷ *M. Müller-Wille* o. c. 1976 (n. 27) 37, 39, 42 sq. 155—157 (popis nalaza 2 no. 1—53) fig. 23 dolje (karta rasprostiranja). Popis nalaza sadrži izraziti tip K, te prijelazan tip K—O (O III), jedva odvojiv od »čistog« tipa K. — Dodati se može još jedan gore nevršteni mač tipa K iz rijeke Schelde u istočnoj Flandriji, cf. *isti* o. c. 1978 (n. 47) 77 (popis nalaza no. 37).

⁶⁸ Na evropskom kontinentu zapadno do rijeke Seine kod Pariza, istočno do ušća rijeke Odre u Baltik, pored još istočnijeg no mlađeg primjerka spate s nalazišta Wiskiauten (bez krune jabučice), cf. *M. Müller-Wille* o. c. 1976 (n. 27) 42, 158 (popis nalaza 2 no. 49) fig. 23 dolje.

⁶⁹ *H. Jankuhn*, *Schwerter des frühen Mittelalters*. Hammaburg 2, 1950, 34 sq.

⁷⁰ *M. Müller-Wille* o. c. 1976 (n. 27) 37. — To također vrijedi, barem djelomično, za mačeve posebnog tipa 1 i 2, cf. n. 26, 38. — Sravnj *post scriptum*, dodatak a), s našim komentarom o prijelaznim oblicima posebnog tipa 1 i tipa K (ovdje n. 36, 38, tab. III, 1 i XIV, 1).

⁷¹ Npr.: *E. A. Gessler*, *Die Trutzwaffen der Karolingerzeit* etc. (1908) 115—125 (raspravljanje o prikazivanju mačeva). — *M. Last*, *Die Bewaffnung der Karolingerzeit*. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 41, 1972, 81 sqq.

⁷² Primjeri: Utrechtski psaltir, škola Reims oko 820. g., bojna scena, cf. *R. La-touche*, *Gaulois et Francs* etc. (1965) 328 (fig.). — St. Emmeramski zlatni kodeks cara Karla Čelavog, škola St-Denis? Regensburg oko 870. g., mačonoša, cf. *R. E. Oakeshott*, *The Archaeology of Weapons* (1960) 170 sq. fig. 75.

⁷³ *J. Petersen* o. c. (n. 24) 109.

⁷⁴ Mačonoša (tab. XVI, 4) u Vivienovoj bibliji cara Karla Čelavog, škola Tours nakon 846. g., cf. *J. Hubert*, *De Dagobert à Charlemagne*. La Documentation Photographique Française, Serie 155, 1956 tab. 10. — Jednaki prikaz jabučice, mačonoša u bibliji cara Karla Čelavog, škola St-Denis? oko 870. g., Monastero S. Paolo fuori le mura, Rim, cf. *R. Caggese*, *L'Alto Medioevo* (1937) 369 (fig.). — Glavno djelo o toj bibliji u samostanu Sv. Pavla u Rimu nije nam dostupno: *J. O. Westwood*, *The Bible of the Monastery of S. Paul near Rome* (1871) passim, cf. *E. A. Gessler* o. c. (n. 71) 117 sq. — O rekonstrukciji načina smještaja remenja uz karolinške spate također prema gore navedenim minijaturama cf. *W. Menghin*, *Aufhängevorrichtungen u. Tragweise zweischneidiger Langschwerter aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts*. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 1973, 9, 51 fig. 43, 45.

⁷⁵ Stuttgartski slikovni psaltir, opatija St. Germain-des-Près Paris 820—830. g., mladi vitez (tab. XVI, 5), cf.: *H. v. Hefner-Alteneck*, *Trachten, Kunstwerke u. Gerätschaften* etc. I (1879) 16 tab. 26 B. — Karl der Grosse, *Werk u. Wirkung* o. c. (n. 2) 303 sq. no. 490.

⁷⁶ Zlatni psaltir u St. Gallenu, opatija baš tamo 9. st., 2 karolinška ratnika, detalj (tab. XVI, 6), cf.: *J. Porcher*, *Die Bilderhandschriften u. djelu Die Kunst der Karolinger* etc. (1969) 353 fig. 158 (navodno prva polovica 9. st.). — *F. Müterich*, *J. E. Gaehde*, *Peinture carolingienne* (1977) 124 tab. 47 gore (navodno druga polovica 9. st.). Minijatura predstavlja složenu scenu opsade grada.

^{76a} Cf.: Karl der Grosse, *Werk u. Wirkung* o. c. (n. 2) 479 no. 656 fig. 114. — *W. Braunfels* o. c. (n. 2) 94, 366 tab. IV.

⁷⁷ Poblize M. Müller-Wille o. c. 1976 (n. 27) 157 sq. (popis nalaza 2 no. 25—47).

⁷⁸ Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 151.

⁷⁹ Kao posljednji M. Müller-Wille o. c. 1976 (n. 27) 155 sq. (popis nalaza 2 no. 1—6a).

⁸⁰ O nalazištu (kratak pregled s lit.) cf. n. 16.

⁸¹ Biskupija-Crkvina, grob 1, grobna cjelina; spata, ranokarolinška, jabučica s pet režnjeva, u žljebovima rovašena srebrna žica, nakrsnica i vjerojatno damascirano sječivo su korozijom suženi, na sječivu smo rendgenskim postupkom ustanovili (prostom okom nevidljivu) radioničku signaturu ULFBERHT (tj. žigosanu tehnikom ecanja), drveni ostaci korica iščezli; brončana garnitura spate; kratki saks; par laganih ostruga sa zakovicama na pločicama, pozlaćena bronca (glavice zakovica kao i baze šiljaka okružene zrnatim nizom), željezni šiljci rastočeni, prema obličju su ostruge ranokarolinške, tj. franački import; brončane garniture ostruga; vedrica rekonstruirana (drvo s okovima od kositra i željeza); patera (iskucavani bakar); obolus bizantski zlatnik, solidus carevi Konstantin V Kopronim i Leo IV (751—775), siciliska kovnica (Sirakuza), vrijeme kovanja između 760. i 775. g. (obavijest dr U. Giesler, München). Lit.: F. Radić, Mrtvački ostanci iz triju starohrvatskih grobova uz ruševine biskupske bazilike Sv. Marija u Biskupiji kod Knina. Starohrvatska prosvjeta III, 1897, 32—37 (s fig.). — D. v. Preradović, Die im Museum kroatischer Altertümer zu Knin (Dalmatien) befindlichen Waffen. Ztschr. f. histor. Waffenkunde IV, 1906—1908, 97 sq. fig. 1. — Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 150 fig. 3. — S. Gunjača, D. Jelovina o. c. (n. 4) no. 64 tab. 75a. — D. Jelovina o. c. (n. 4) tab. XXVI. — O kovnici i vremenu kovanja novca kao i o garniturama cf. U. Giesler, Datierung u. Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen etc. Studien zur vor- u. frühgesch. Arch. (Festschrift J. Werner) etc. (1974) 528, 532, 536, 540 fig. 5, 1. — Cf. n. 96. — Dodatni komentar o spati (grob 1): Djelovanje korozije i radikalno elektrolitički postupak prouzrokovali su promjene na sječivu i nakrsnici spate, njezino bivše stanje (šire sječivo s vidljivim tragovima damasciranja, relativno šira i time optički kraća nakrsnica) razabire se na starom foto-snimku, reproducirao Z. Vinski o. c. 1966 (n. 14) 72 fig. 3. Spata je prema tome bila arhaičnijeg obilježja od njezinog sadašnjeg izmijenjenog izgleda. — Popis nalaza br. 1b.

⁸² Biskupija-Crkvina, grob 6, grobna cjelina; spata, ranokarolinška, jabučica s pet režnjeva, u žljebovima usukana i pletena mjedena žica, baza jabučice i bočne strane nakrsnice tauširane su gusto plošnim ukivanjem pozlaćene mjedene žice, gornja i donja strana nakrsnice ukrašene platiranjem od pozlaćene mjedi (oštećene), drveni ostaci na dršku i s korica, s tragovima tekstila i željeza iščezli; garnitura spate od pozlaćene bronce; vedrica rekonstruirana (drvo s okovima od željeza); obolus bizantski zlatnik analogan primjerku navedenom u n. 81 (ista kovnica). — Cf. n. 96. — Lit.: F. Radić o. c. (n. 12) 242 sq. (fig.) — Isti o. c. (n. 81) 32. — D. v. Preradović o. c. (n. 81) 97 sq. fig. 2. — Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 150 fig. 4. — D. Jelovina o. c. (n. 4) tab. XXVII. — Z. Vinski o. c. 1977—1978 (n. 5) 169, 173 n. 157, 186 tab. XIV, 3. — O kovnici i vremenu kovanja novca kao i o garnituri spate cf. U. Giesler o. c. (n. 81) 528, 532, 540 fig. 6, 40. — Popis nalaza br. 1c.

⁸³ Biskupija-Crkvina, pretpostavljivi grob 8, po svojoj prilici grobna cjelina; spata, karolinška, jabučica je petodijelna ili šestodijelna (?), režnjevi oštećeni, nakrsnica nešto duža od nakrsnica spata u grobovima 1 i 6 (n. 81, 82); brončana garnitura spate dijelom ušćuvana; vedrica rekonstruirana (drvo s okovima od željeza); kresivo željezno; drugi mogući prilozi nisu sačuvani. Približno grobna cjelina prema crtežima iz ostavštine dr P. Reineckeja u Inst. za pret- i protohistoriju Univ. München. Lit.: Neobjavljeno, spominju Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 150 sq., nadalje U. Giesler o. c. (n. 81) n. 32. — Popis nalaza br. 1d.

⁸⁴ Orlić, razoren grob, pojedinačan nalaz; spata, karolinška, jabučica sa sedam režnjeva, kovinska žica u žljebovima iščezla, sječivo vjerojatno damascirano. Lit.: Neobjavljeno, spominje Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 151 fig. 2 gore 1. primjerak s desna (skica). — Popis nalaza br. 2.

⁸⁵ Koljane-Crkvina (odn. Koljane Gornje, u lit. gdjekad Koljani, o nalazištu cf. n. 17), grobna cjelina; spata, karolinška, jabučica s pet režnjeva, u žljebovima rovašena srebrna žica, nakrsnica poduža s lako zašiljenim završecima (donekle tip O III); brončana garnitura spate; dobro ušćuvan par masivnih ostruga od željeza s nabranim ukrasom na ušćicama i ukrašenom oplatom od brončanog lima na bazi (manšet) željeznih šiljaka, jamačno predstavlja hrvatsko, tj. lokalno oponašanje karo-

linškog prototipa u 9. st.; dijelom ušćuvane željezne garniture ostruga; kresivo nije reproducirano. Lit.: *F. Radić*, Mrtvački prilozi nađeni u starohrvatskim grobovima u Koljanim kod Vrlike. Starohrvatska prosvjeta III, 1897, 99—109 (s fig.). — *D. v. Preradović* o. c. (n. 81) 97 sq. fig. 3. — *Z. Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 151 fig. 5. — *S. Gunjača*, *D. Jelovina* o. c. (n. 4) no. 66 tab. 75c, 76. — *D. Jelovina* o. c. (n. 4) tab. LXXVI (grobnja cjelina s kresivom). — O tipu ostruga cf. *Z. Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) 160 sqq. n. 111—116. — O garnituri spate cf. *U. Giesler* o. c. (n. 81) 540 fig. 5, 42. — Popis nalaza br. 8.

⁸⁶ Zeževica Donja, oštećen grob; spata, karolinška, jabučica s pet režnjeva bez tragova kovinske žice u žljebovima, jabučica i duga nakrsnica prilično su gusto tauširane srebrnom žicom, sječivo damascirano; grobu pripada vjerojatno i koplje s krilcima. Lit.: *Z. Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 151 fig. 2 dolje 1. primjerak s lijeva (skica). — *D. Jelovina* o. c. (n. 4) 120 tab. XC, 3 (koplje). — *Z. Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) 172 sq. n. 181 fig. 2 (koplje) tab. XIV, 2 (mač). — Popis nalaza br. 10.

⁸⁷ Mogorjelo, kasnorimska utvrđena villa, o njoj opširno *E. Dyggve*, *H. Vetters*, Mogorjelo, ein spätantiker Herrensitz im römischen Dalmatien. Schriften d. Balkan-Kommission Ö. A. W. Ant. Abt. XIII (1966) passim; o lokaliziranju ranosrednjovjekovnih nalaza (možda razoreni grobovi) oko i u sjev.-ist. ugaonoj kuli cf. *J. Werner* o. c. (n. 6) 243 fig. 1; vjerojatno razoren grob; spata, karolinška, jabučica sa sedam režnjeva, uski žljebovi samo naznačeni, bez traga kovinske žice (režnjevi prepoznatljivi na osnovi rendgenskog snimka po kojem je izrađen crtež ovdje tab. VIII, 3), sječivo damascirano; koplje s krilcima moguće pripadno, damascirano. Lit.: *Z. Vinski* o. c. 1966 (n. 14) 80, 82 n. 30—34 (sa starijom lit.) fig. 10, 11 (spata). — Nedavno o damasciranom koplju s krilcima i spati cf. *N. Miletić*, Ranosrednjovjekovno koplje iz Mogorjela. Zbornik Nar. muz. Beograd IX—X, 1979, 145 sqq. tab. I—IV. — Dodatni komentar: Eventualno pripadna bojna sjekira nestala, cf. *Z. Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) n. 230. Istovremen sa spatom tamošnji veći karolinški jezičac 9. st., cf.: *J. Werner* o. c. (n. 6) 244 tab. I, 3. — *Z. Vinski* o. c. 1974 (n. 10) 65 n. 66 tab. III, 4. — Popis nalaza br. 11.

⁸⁸ Stolac-Cairi, čini se razoren grob (cf. n. 15); spata, karolinška, jabučica s pet oštećenih režnjeva; koplje s krilcima, ponešto nepravilno, jamačno pripadno. Lit.: Spata neobjavljena, spominje *V. Atanacković-Salčić*, Arheološko nalazište u Cairima u Stocu. Slovo Gorčina 5, 1977, 50. — Koplje s krilcima objavljeno, cf. *ista* o. c. (n. 9) 27 tab. XI, 3. — Podatke i predloške obih nalaza oružja dugujemo susretljivosti *V. Atanacković-Salčić* (Mostar). — Dodatni komentar: Stolac-Cairi je najistočnije nalazište karolinške spate 9. st. u Jugoslaviji. — Popis nalaza br. 12.

⁸⁹ Prozor-Gornja Luka, vjerojatno razoren grob, pojedinačan nalaz; spata, karolinška, jabučica s pet režnjeva, u žljebovima nepravilno rovašena (izlizana?) srebrna žica, nakrsnica poduža, sječivo damascirano, na gornjem dijelu sječiva razabire se dijelom oštećena radionička signatura ULFBERHT, izvedena damasciranjem. Lit.: *I. Sarić*, Novi nalazi starohrvatskog oružja u Lici. Vjesnik Arh. muzeja u Zagrebu 3. ser. VI—VII, 1972—1973, 229—232 tab. I, 1, 2, III, 1. — O navedenoj radioničkoj signaturi *isti* o. c. (n. 89) 230 n. 3—5. — Cf. *Z. Vinski* o. c. (n. 14) 74 sqq. fig. 5. — Popis nalaza br. 15.

⁹⁰ Podsused (položaj do ruševina feudalnog Susedgrada, kod Zagreba), oštećen pojedinačni grob; spata, karolinška, jabučica s pet režnjeva, u žljebovima rovašena srebrna žica, nakrsnica djelomično oštećena s lako zašiljenim završecima (donekle tip O III), sječivo mjestimice oštećeno; brončana garnitura spate (glavice zakovica okružene zrnatim nizom). Lit.: *Z. Vinski*, Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza. Peristil I, 1954, 197 fig. 5. — *Isti*, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi na užem i širem području Zagreba. Zbornik »Iz starog i novog Zagreba« II, 1960, 53 sq. n. 73, 74 (sa starijom lit.) fig. 42—49. — *Isti* o. c. 1970 (n. 5) 151 fig. 2 dolje 2. primjerak s lijeva (skica). — O garnituri spate cf. *U. Giesler* o. c. (n. 81) 541 fig. 5, 45 (spata nije tauširana srebrom kako se ondje pogrešno navodi). — Popis nalaza br. 16.

^{90a} Damascirana sječiva imaju ukupno barem 10 spata karolinškog podrijetla u Jugoslaviji, i to: Medvedička (n. 30, 31), Biskupija-Crkvina (n. 32), Cirkovljan-Diven (n. 36), Gradac (n. 58), Nin-Zdrijac, grob 322 (n. 59), Biskupija-Crkvina, grob 1 (n. 81), Orlić (n. 84), Zeževica Donja (n. 86), Mogorjelo (n. 87), Prozor-Gornja Luka (n. 89). Tehniku damasciranja tih sječiva nismo bili u mogućnosti studirati, jer su za to potrebne specijalne analize. Ograničavamo se na to navesti, orijentacije radi, izbor novije lit. o tehničkim damasciranju spata: *A. France-Lanord*, La fabrication des épées

damassées aux époques Mérovingienne et Carolingienne. Le Pays Gaumais 10, 1949, 19—45. — R. Pleiner, Staré evropské kovárství etc. (1962) 168, 227 sqq. — A. Anteins, Im Ostbaltikum gefundene Schwerter mit damaszierten Klingen. Waffen- u. Kostümkunde 2, 1966, 111—125. — A. K. Antein, Nepochitannaja »železna kniga«. Nauka i tehnika 6, 1968, 32. — Isti, Damasskaja stal v stranah basseina Baltijskogo morja (1973) passim. — J. Ypey, Damaszierte Waffen. Sachsen u. Angelsachsen etc. (izložba Hamburg) Veröffentlichungen des Helms-Museums 33, 1978 (separat) 7—16 (s lit.). — Isti, A Sword with Damascened Blade from Dorestad, Hoogstraat I u publikaciji W. A. van Es/W. J. H. Verwers, Excavations at Dorestad 1, The Harbour: Hoogstraat I, Nederlandse Oudheden, 9; Kromme Rijn Projekt 1, 1980, 190—206 (s lit.).

⁹¹ O oružarskoj signaturi sječiva ULFBERHT: Ispisivanje tehnikom ecanja je često i uobičajeno, a u manjoj mjeri tehnikom damasciranja, kao npr. na svakako franačkom sječivu mača (tab. XV, 6) s norveškog nalazišta Gjersvik, cf.: Z. Vinski o. c. 1966 (n. 14) 75 n. 14. — M. Müller-Wille o. c. 1976 (n. 27) 158 (popis nalaza 2 no. 37). — Također je npr. damascirana analogna signatura na franačkom sječivu spate tipa H, također iz Norveške, cf. O. Montelius, Kulturgeschichte Schwedens (1906) 264 fig. 427. — Za daljnje podatke cf. A. K. Antein o. c. 1973 (n. 90a) 38—45.

⁹² Ne uzimajući u obzir stariju lit. ograničavamo se na pojedine bitne radove: H. Jankuhn, Ein Ulfberht-Schwert a. d. Elbe bei Hamburg. Festschrift G. Schwantes (1951) 217 sqq. — Kartiranje je pokušao A. N. Kirpičnikov o. c. 1966 (n. 45) 38 sq. fig. 9 (karta rasprostiranja). — Posljednji iscrpno, s lit., popisom nalaza (blizu 100 primjeraka u Evropi) i potpunijim kartiranjem M. Müller-Wille o. c. 1970 (n. 45) 69—88 fig. 4 (karta rasprostiranja). — Naknadno uz gornji popis nalaza cf. W. Menghin, Ein karolingisches Prunkschwert aus dem Altrhein bei Mannheim. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 1976, 7—13, fig. 1—5. Taj jedinstveni nalaz dragocjene spate iz Rajne, tj. na užem karolinškom području, i to s ULFBERHT-sječivom i singularnim plošnim tauširanjem u vidu šahovskih polja nije u cit. radu uže opredijeljen; po našem je mišljenju oblik jabučice i nakrsnice te spate usporid s onima rijetke također dragocjene prugasto tauširane spate iz Rajne kod Speyera, potonja (također s ULFBERHT-sječivom) bliska je posebnom tipu 1, cf. G. C. Dunning, V. I. Evison o. c. (n. 27) 132 fig. 3, 7 tab. XXXIV, c. d.

⁹³ Prema starim izvještajima iz pera F. Radića (cf. n. 81, 82, 85, 101, 106) teško je pouzdano razabrati jesu li na nalazištima Biskupija-Crkvina i Koljane-Crkvina postojali drveni lijesovi ili samo mrtvačke daske pod kosturima. — U već spominjanom grobu 322 dijelom objavljenog groblja na redove na nalazištu Nin-Ždrijac (cf. n. 18), iskopavanom suvremenom radnom metodom, jasno je dokazan pokop u drvenom lijesu, cf. J. Belošević o. c. 1980 (n. 18) Y 237, 1, 1—8; isto vrijedi i za nalazište Biskupija-Crkvina, reviziono iskopavanje 1950. g., grob 88, cf. n. 100.

⁹⁴ Brojne dragocjene priloge sadrže grob 1 nalazišta Biskupija-Crkvina (n. 81), te još brojnije trojni grob 322 nalazišta Nin-Ždrijac (n. 18).

⁹⁵ Cf. U. Giesler o. c. (n. 81) 528, 532, 536, 540 n. 36, 37 tab. 36, 4 (tip novca).

⁹⁶ Problem solidusa u smislu obiteljskog blaga, numizmatiku reviziju solidusa, zapadno podrijetlo funkcije obolusa, s kritičkim osvrtom na dosadašnju lit. o Biskupiji-Crkvini, raspravio je nedavno kao posljednji prof. dr J. Werner (München) u svom radu, čiji nam je rukopis stavio na raspolaganje 1977. g., cf. J. Werner, Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunde von Biskupija-Crkvina (Marienkirche). Festschrift W. Modrijan etc., passim (Graz u tisku od 1976. g.). Premda nismo suglasni sa svakom pojedinosti koju sadrži taj rukopis, valja naglasiti da je Wernerova osnovna kronološka misao — ne kasno 8. st., već vrijeme nakon 800. g., tj. 9. st. — točna i povijesno vjerojatnija. S tog gledišta nije izvršen pokop grobova na redove popraćenih novcem (među njima grob 1 i grob 6) u kasnom 8. st., cf. Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 149, nego nakon 800. g., odnosno u ranom 9. st., cf. Z. Vinski o. c. 1957 (n. 5) 75 sq. 80. — Taj rad J. Wernera naknadno je objavljen u Festschrift Modrijan, Schild von Steier 15—16, 1978—1979, 227—237.

⁹⁷ Takvo je naše svrstavanje u smislu uže kronološke diferencijacije s obzirom na odgovarajuće u tekstu navedene grobove (n. 81, 82, 83, 85 i 59) sprovedeno kako po mačevima, tako i po vremenski osjetljivim ostalim priložima, kao npr. po tipološkom obličju ostruga karolinškog podrijetla i dr. Prema maču i ostrugama, rađenim još u kasnijem 8. st., datiramo grob 1 s nalazišta Biskupija-Crkvina (n. 81) na početak 9. st., za razliku npr. od groba 322 s nalazišta Nin-Ždrijac (n. 18, 59), jer taj datiramo u vrijeme nešto prije 850. g., i to po maču (n. 59) i ostrugama izrađenim

poslije 800. g.; za te željezne ostruge cf. *J. Belošević* o. c. 1980 (n. 18) Y 237, 1, 13, 14. — Prilaganje vedrica i drugih, ponajviše glinenih a iznimno staklenih posuda očigledno predstavlja pogansku tradiciju, koju se može slijediti tijekom prve polovice 9. st.

⁹⁸ Mostar-Vukodol (uz rimsko srednjocarsko groblje s paljevinom), grobna cjelina, rustikalno oblaganje kamenjem, muški kostur (orijentacija prema istoku); spata, karolinška, stavljena u grob bez (prije uništene) jabučice, zbog toga sekundarno pričvršćen drveni držak (iščezao) dokazan s 2 željezne zakovice na željeznoj osnovici drška, vrh osnovice drška i nakrsnica nešto oštećeni; masivan željezni okov (nje-mački Lanzenschuh) s trnom i uz njega srebreni širok kolut, oba dobro ušćuvani (smješteni blizu lijevog ramena kostura), predstavljaju preostatke stijegu sličnog amblema (drvena motka i tekstilna zastavica minuli u zemlji); dvije slične lagane brončane ostruge s različito oblikovanim pločicama bez sačuvanih zakovica, željezni šiljci rastočeni, prema obličinu su vjerojatno ranokarolinške; garniture mača i ostruga ne postoje. Lit.: *V. Atanacković-Salčić*, Vukodol, Mostar, Hercegovina etc. Arh. pregled 8, 1966, 159—162 n. 1 tab. XXXVI (prethodni izvještaj). — Podatke i predložke grobnih priloga dugujemo susretljivosti *V. Atanacković-Salčić* (Mostar). — Dodatni komentar: Grob nije prilikom otkrivanja sadržavao željezni list koplja, prema evidenciji Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru, pa i taj podatak ukazuje na postojanje amblema u grobu. — Popis nalaza br. 13.

⁹⁹ *E. A. Gessler* o. c. (n. 71) 76. — Za usporedbu navodimo jahača s amblemom sitnoslikarski prikazanom na minijaturi 9. st., koju sadrži Zlatni psaltir u St. Gallenu, ta je minijatura (opsada grada) već navedena u n. 76. — Pojedine uvriježene okove amblema (8. st.) razmotrila je *F. Stein* o. c. (n. 45) 188 sq. — Ne raspolažemo s paralelama za tipološki rijedak okov motke s nalazišta Mostar-Vukodol.

¹⁰⁰ Biskupija-Crkvina, reviziono iskopavanje 1950. g., grob 88, grobna cjelina, zemljana raka, drveni lijes, muški kostur (orijentacija prema istoku); par laganih brončanih ostruga sa zakovicama na pločicama, ranokarolinškog obličinu, šiljci nedostaju, ali pri iskopavanju postojao 1 šiljak (kratak i lako narebren); brončane garniture ostruga (na jezičcima glavice zakovica okružene zrnatom nizom). Lit.: *S. Gunjača*, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina. Ljetopis JAZU 57, 1953, 32, 48 fig. 6 (kratka objava u izvještaju o iskopavanju). — Čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

¹⁰¹ Biskupija-Crkvina, grob 4, grobna cjelina, na u zemlji minuloj kosturu mladića tragovi brokata; skramasaks totalno izjedena od rđe (nije više sačuvan, nekadašnja dužina 51 cm); par laganih ostruga sa zakovicama na pločicama, ranokarolinškog obličinu (svakako franački import), srebro, pločice pozlaćene, šiljci rastočeni, no 1 manšeta ušćuvana (šrafirani trokutici); ukrasu ostruga stilski komplementarne garniture ostruga, srebro, dijelom pozlata, ornamenti rombični, spiralne kuke i sl., tauširani križici na pločicama ostruga i na petljama, glavice zakovica okružene zrnatom nizom itd. Lit.: *F. Radić* o. c. (n. 81) 37 sq. (s fig.). — *D. Jelovina* o. c. (n. 4) 124 tab. XXXII, 1, 2 (par ostruga). — Spominju: *Z. Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 152 sq. — *U. Giesler* o. c. (n. 81) n. 32. — Dodatni komentar: Grob 4 bio je navodno popraćen također bizantskim zlatnikom poput navedenog u n. 81, ukradenim za iskopavanja, cf. o tome Redovito tromjesečno izvješće Kninskoga starinarskoga društva. *Viestnik* hrv. ark. dr. XIV, 1892, 127. — Čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

^{101a} Na iskonski franačkim ostrugama iz groba 4 u Biskupiji-Crkvini su ukrasni motivi nesumnjivo stari, što dokazuje npr. analogan ornament na jezičcu garniture iz čak merovinškog groblja Dieue-«La Potence» kod Verduna u Lotaringiji, cf. *J. Guillaume*, Les Nécropoles Mérovingiennes de Dieue/Meuse (France). *Acta Praehist. et Arch.* 5—6, 1974—1975, 211 sqq. 288 sqq. fig. 44, 11. Taj podatak dugujemo dr *M. Schulze* (Mainz).

¹⁰² Biskupija-Crkvina, grob dječaka u crkvi Sv. Marije (zasvođena zidana grobnica); podatke i slike sadrži lit. kako slijedi: *F. Radić*, Srebrenne ostruge i saponi iz staro-hrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina. *Staro-hrvatska prosvjeta* II 1896, 5—9 (tab.). — *R. Zschille*, *R. Forrer*, *Der Sporn in seiner Formenentwicklung* II (1899) 9, 13 tab. XXIII, 6a—d. — *S. Gunjača* o. c. (n. 100) 35 fig. 8 (grobna). — *Z. Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 153 fig. 7. — *S. Gunjača*, *D. Jelovina* o. c. (n. 4) 110 no. 67 tab. 77. — *D. Jelovina* o. c. (n. 4) 124 tab. XXIX, 1—8. — Čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

¹⁰³ Biskupija-Crkvina, grob muškarca u crkvi Sv. Marije (sarkofag); podatke i slike sadrži lit. kako slijedi: *F. Radić*, Grobna raka iz staro-hrvatske biskupske bazi-

like S. Marije u Biskupiji kod Knina i u njoj nađeni mrtvački ostanci. Starohrvatska prosvjeta II, 1896, 71—86 fig. 1, 2 (na str. 84 crtež kostura s priložima *in situ*) tab. II, 1—6. — R. Zschille, R. Forrer o. c. (n. 102) 9, 13 tab. XXIII, 4a—d, 7. — Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 153 fig. 8. — S. Gunjača, D. Jelovina o. c. (n. 4) 110 no. 68 tab. 78. — D. Jelovina o. c. (n. 4) 124 tab. XXVIII, 1—8. — Dodatni komentar: Bizantski zlatnik u tom kneževskom grobu nije (kako se u starijoj lit. smatralo) patvorina solidusa cara Bazilija I, već je po tipu i kovnici analogan primjerku navedenom u n. 81 (nedavno determinirao dr B. Overbeck, München), cf. J. Werner o. c. (n. 96) 237 (dodatak). — Cf. n. 96. — Čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

¹⁰⁴ Biskupija-Crkvina, grob mladića u crkvi Sv. Marije (sarkofag); par ostruga sa zakovicama na pločicama, karolinškog oblića (vjerojatno franački import), pozlaćena bronca, željezni šiljci rastočeni, manšete ušćuvane (šrafirani trokutići); ukrasu ostruga stilski komplementarne garniture ostruga, pozlaćena bronca, na pločicama ostruga i na jezičcima bogato ukrašena rovašena ornamentika, spiralne kuke (stanovita tendencija k vegetabilnom ukrasnom razvoju), ukras crticama različitog smjera i dr., i to na ramenima (gornjim dijelovima) ostruga, na pločicama ostruga i na dijelovima garnitura ostruga, rombići na okovima jezičaca itd. Lit.: L. Marun, O najznamenitijim starohrvatskim grobovima na groblju biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina. Starohrvatska prosvjeta IV, 1898, 113 (fig. sarkofag), 118. — Spominje Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 153. — D. Jelovina o. c. (n. 4) 124 n. 256 tab. XXX, 1, 2 (par ostruga). — Čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

¹⁰⁵ Par ostruga bez garnitura reproducira D. Jelovina o. c. (n. 4) tab. XXX, 1, 2.

¹⁰⁶ Istom horizontu pripada također Biskupija-Crkvina, grob 7; par ostruga sa zakovicama na pločicama, jamačno ranokarolinškog oblića (vjerojatno franački import), 1 primjerak oštećen, kratki šiljci ušćuvani, s po ukrasu komplementarnim garniturama, sve od željeza, ostruge i garniture ukrašene srebrom tauširanim motivima spiralnih vitica i sl.; obolus bizantski zlatnik analogan primjerku navedenom u n. 81 (ista kovnica). Lit.: F. Radić, Mrtvački ostanci u prostu grobu na starohrv. groblju uz biskupsku baziliku Sv. Marije u Biskupiji kod Knina. Starohrvatska prosvjeta II, 1896, 143—147 (s fig.). — Z. Vinski o. c. 1970 (n. 5) 153 fig. 6. — D. Jelovina o. c. (n. 4) 124 tab. XXX, 3, 4. — A. Ruttkay o. c. (n. 45) 347. — O garnituri cf. U. Giesler o. c. (n. 81) 540 fig. 6, 41. — Čuva Muzej hrv. arh. spom., Split. — Dodatna glosa: Dva dobro ušćuvana, radionički jednaka, osobito teška para ostruga (duži šiljci) sa zakovicama na pločicama, s garniturama, sve od bronce (glavice srebrnih zakovica okružene zrnatim nizom), i to s nalazišta Koljane, nedaleko položaja Crkvina, što ih je U. Giesler o. c. (n. 81) 540 sq. fig. 6, 43, također uvrstila, ne pripadaju, po našem mišljenju, horizontu Biskupija-Crkvina (južno od crkve Sv. Marije); očigledno su te doista teške ostruge mlađi nesumnjivo karolinški primjerci druge polovice 9. st., koje bi trebalo valjano analizirati, ali to nije još učinjeno. Za podatke o tim parovima ostruga za sada cf.: S. Gunjača, D. Jelovina o. c. (n. 4) 110 no. 69 tab. 79 (izbor). — D. Jelovina o. c. (n. 4) 125 tab. LXXVII, 1—6, LXXVIII, 1—6 (sve). — U. Giesler ibidem. — Čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

¹⁰⁷ Popis nalaza br.: 1a, 3, 4, 5 (bez jabučice), 17, 18.

¹⁰⁸ Popis nalaza br.: 6, 7, 9, 14.

¹⁰⁹ Popis nalaza br.: 1b, 1c, 1d, 2, 8, 10, 11, 12, 15, 16.

¹¹⁰ Popis nalaza br. 13 (bez jabučice, neizvjesno je li tip K, iako je to moguće, ali je svakako 9. st.).

^{110a} Popis nalaza br.: 1a, 1b, 1c, 3, 4, 5, 7, 9, 17, 18.

^{110b} Popis nalaza br.: 1d, 2, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16.

¹¹¹ Iz Hrvatske valja još pribrojiti pojedina nalazišta, bliža ili udaljenija od dalmatinskog zaleđa, i to Prozor-Gornja Luka (popis nalaza br. 15) u planinskom kraju Like, te Podsused (popis nalaza br. 16) uz lijevu obalu Save kod Zagreba.

¹¹² Popis nalaza br.: 17, 18.

¹¹³ S tim povijesnim zbivanjem povezujemo barem još dva nalaza ranokarolinških spata, i to primjerak s gornjoštajerskog nalazišta Hohenberg (n. 39, tab. XIV, 2), te primjerak sa zapadnomadarskog nalazišta Csánig (n. 54, tab. XIV, 5). O ratovima Karla Velikog protiv Avara u Panoniji cf.: A. Cs. Sós kao u n. 54. — A. Avenarius, Die Awaren in Europa (1974) 182 sqq.

¹¹⁴ Cf. n. 54.

¹¹⁵ Cf. *U. Giesler* o. c. (n. 81) 541 fig. 5, 45. — Cf. n. 90, 111.

^{115a} Poblize o tome cf. *N. Klaić* o. c. (n. 1) 206—212.

¹¹⁶ Nekolicinu zajedničkih općih elemenata naslutio je po tadašnjem stanju istraživanja *Z. Vinski* o. c. 1957 (n. 5) 71—79. — S posebnijeg gledišta treba primjerice ukazati na zajednički motiv spiralne vitice, tj. srebrom tauširani ukras ostruga (Biskupija-Crkvina, grob 7, cf. n. 106), poblize o tome cf. *A. Ruttkay* kao u n. 106.

¹¹⁷ Arheolozi u Čehoslovačkoj nisu se, doduše, posebice bavili istraživanjem pojave ranokarolinških spat, koliko se to može razabrati u nama dostupnoj lit., cf. npr. *Z. Vinski* o. c. 1977—1978 (n. 5) n. 224. — Sveukupni broj primjeraka evidentiranih mačeva karolinškog podrijetla nesumnjivo je u Čehoslovačkoj znatno veći od broja primjeraka u Jugoslaviji; to naročito vrijedi npr. za tip H, te za poslijekarolinški tip X, a osim toga postoje u Čehoslovačkoj i nekoliko drugačijih tipova mačeva koji u Jugoslaviji nisu zastupani, cf. *E. Soudská*, Zbraně v našich hradištních chrobech. *Casopis Nár. mus. CXXIII*, 1954, 7 sqq. 19—27. — *M. Kliský* o. c. (n. 45) 114 sqq. (popis nalaza). — *A. Ruttkay* o. c. (n. 45) 247—252.

¹¹⁸ Cf. n. 53, 117.

¹¹⁹ Groblje Mikulčice (južna Moravska), položaj Valy, grob 90, spat tipa K (jabučica sa šest režnjeva), cf. *J. Poulik*, Výsledky výskumu na velkomoravském hradišti »Valy« u Mikulčice. *Pam. Arch. XLVIII*, 1957, 271 sqq. fig. 59 (spat) fig. 62 (par ostruga sa zakovicama na pločicama i s ostatkom garnitura, nož, vedrica).

¹²⁰ Cf. n. 2, 3 i pripadni tekst.

¹²¹ Prilično samostalni Neretljani, znani po njihovim gusarskim pothvatima, primili su kršćanstvo poslije Hrvata, o čemu postoje skromni podaci (cf. n. 13); karolinške kulturne utjecaje ustanovljene do sada na neretljanskom tlu — cf. *J. Werner* o. c. (n. 6) tab. I, 3, II, 1, 2; naš popis nalaza br.: 11, 12, 13 — preuzeli su Neretljani po svoj prilici posredno preko hrvatske kneževine.

^{121a} Poblize o tome cf. *N. Klaić* o. c. (n. 1) 197—259.

¹²² Cf. n. 61—70, 77—79 i njima pripadni tekst.

¹²³ Trgovini oružjem proturječe izričito, doduše, nekoliko poznatih karolinških zabrana izvoza oružja, napose kapitular Karla Velikog sastavljen u gradu Thionville 805. g., o tome cf. *H. Preidel*, *Slawische Altertumskunde d. östlichen Mitteleuropa* im 9. u. 10. Jahrhundert I (1961) 36 sq. n. 65—74. Ta se zabrana izvoza oružja prvenstveno odnosila na one krajeve u kojima su tada boravili zapadni Slaveni i Avari, međutim ostaje otvoreno pitanje je li se ta zabrana neposredno i u istoj mjeri protezala na karolinšku upravnu vlast u Italiji, odnosno na markgrofoviju Furlaniju, odakle je hrvatska kneževina primala karolinške utjecaje posredstvom franačkih misija (n. 2, 3). Sva je prilika da je djelotvornost učinka karolinških, više puta ponovljenih zabrana izvoza oružja bila neizvjesna — na što je, uostalom, upozorio *E. A. Gessler* o. c. (n. 71) 153 sq. — naročito s obzirom na čestu pojavu karolinških mačeva u slavenskim grobovima Velike Moravske i u zoni dalmatinskog zaleđa, jer ti mačevi nisu svi mogli biti darovi ili možda plijen, tj. nisu objašnjivi bez postojanja zamjene dobara ili trgovine. Jesu li pored pravih trgovaca oružjem doista postojali ambulanti, odnosno trgujući franački oružari-kovači, ne možemo dokumentirati, pa takvu mogućnost naslućujemo hipotetski i stavljamo pod upitnik. — Sličnu hipotezu naveo je doduše već odavna dr *P. Reinecke* (tada Mainz) za karolinška koplja s krilcima, cf. *P. Reinecke*, *Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters*. *Mitt. Anthropol. Ges. Wien* XXIX, 1899, 35 sqq.

¹²⁴ Valja imati na umu činjenicu: Najveća je učestalost — sastoji se od ukupno 23 mača tipa K i prijelaznog tipa K—O (O III) — uočena u norveškoj Skandinaviji (cf. n. 67, 68, 77 i pripadni tekst), ali se u vikinškim oružarskim radionicama izrađivalo jedva prije 10. st. mačeve po karolinškom uzoru, kao npr. one tipa O.

¹²⁵ Cf. n. 7 i pripadni tekst, n. 85.

¹²⁶ *Z. Vinski* o. c. 1970 (n. 5) 155. — Cf. n. 12.

Nachbemerkung

ZU KAROLINGISCHEN SCHWERTFUNDEN AUS JUGOSLAWIEN

Eine Zusammenfassung aus der vorliegenden Abhandlung erübrigt sich, weil letztere in deutscher Sprache (in integralem Umfang, mit Vorlage sämtlicher Dokumentation) in der Zeitschrift *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, voraussichtlich im Band 26, in Mainz alsbald erscheinen soll.